

קני מנורת המקדש – ישרים או מעוגלים?

הרב ישראל אריאל

מבוא

ככל הידוע, כאשר שחררו בני חשמונאי את ירושלים והמקדש היה צורך לפנותו מפסלים וטומאות, ככתוב בתפילת 'על הניסים': "ופינו את היכלך וטיהרו את מקדשך".

מה שפחות ידוע הוא, שלמעשה היה צורך לשקם את בית המקדש, שכמעט חרב, ולבנות כלים חדשים.¹ כך, לדוגמה, נעשתה מנורה חדשה, בתחילה מנורה מזערית מבחינת תנאי ההלכה, הכשרה רק בדיעבד, ורק כעבור זמן השיגה ידם לעשות מנורה כשרה מלכתחילה. כך מסופר בתלמוד במסכת מנחות (כח ע"ב): "שעשו מלכי בית חשמונאי... שפודים של ברזל היו וחיפום בבעץ,² העשירו עשאו של כסף, חזרו והעשירו עשאו של זהב".

דורנו זכה אף הוא לשחרור ירושלים ומקום המקדש, זכות שמטילה עלינו גם חובה לעשות כמעשי החשמונאים. אך אחד הקשיים העומדים בפנינו הוא, שבניגוד לחשמונאים, אין לנו מסורת רצופה על צורת המקדש וכליו וסדרי עבודתו. בהיעדר מסורת חיה, עלינו לעיין כמיטב יכולתנו במקורות הקדומים, על מנת לשחזר את המקדש וכליו כהלכתם.³ מטבע הדברים, לא כל המקורות מתבטאים באופן חד משמעי, ויש מקום להתלבט בפירושים ובהכרעה ביניהם.

הנושא הנדון במאמר זה הוא, האם קני המנורה צריכים להיות בקו ישר או מעוגל. במכון המקדש התלבטנו רבות בסוגיה זו, ותחילה נעשתה מנורת כסף בעלת קנים ישרים. אולם,

1. ראה: משנה, מידות פ"א מ"ו, על אבני המזבח ששקצום מלכי יוון, ושם, פ"ג מ"ג, על שלש עשרה הפרצות שפרצו מלכי יוון בסורג. וראה: חשמונאים-א פרק א, כא-כג, על שוד כלי המקדש, ושם, פרק ד, לז-נז, על תיאור המקדש כפי שראהו בשחרורו, ומהלך שיקומו.

2. כלומר עופרת.

3. יש להדגיש, שהמטרה איננה הקמת תעתיק של בית המקדש הראשון או השני, אלא הקמת מקדש וכלים הראויים על פי גדרי ההלכה למלא את ייעודם. כיוור הנחושת, למשל – הנקודה העיקרית בכיור היא עשייתו על פי העקרונות שבתורה, כגון: עשוי מנחושת, מכיל כמות מים לפחות לארבעה כהנים, שיהיה עשוי שני חלקים – כיוור וכנו. מכאן והלאה הרשות נתונה להגדיל ולשפר. ואכן, בימי בית שני הכינו כיוור גדול עם שנים עשר דדים (ברזים) עבור כהנים רבים. כמו כן ביחס למנורה, אין המטרה לשחזר במדויק את צורתה בימי בית ראשון ושני, וישנם בה פרטים שלא נקבעו בהלכה והם פתוחים לדמיונו של היוצר. מאמר זה מתייחס לצורת המנורה כפי שהייתה בימי בית שני, רק כדי להוכיח שצורה זו מתאימה על פי ההלכה.

לאחר שהתעמקנו יותר בעניין, הגענו למסקנה שהשיטה הנכונה היא לעשות מנורה בעלת קנים מעוגלים. לאחר שנים, משזיכנו ה' לעשות מנורת זהב⁴, עשינו בהתאם לכך את הקנים כשהם מעוגלים. להלן נפרוס את השיקולים לכאן ולכאן, ואת הטעמים להכרעה זו.

יצוין, כי פרקי המאמר שלפנינו הם חלק מתוך מחקר שרובו ככולו נמצא עדיין בכתב יד. במהלך המחקר נדונו נושאים רבים אחרים הנוגעים לעשיית המנורה לפרטיה ולהלכותיה בדורנו. מטבע הדברים מתעוררות שאלות במהלך הקריאה, וגם אם במסגרת מצומצמת זו לא מצאו את פתרונן, רבות מהן נדונות בפרקי החיבור בהמשך.

פרקים אלו נערכו מחדש לצורך הספר שלפנינו. זו ההזדמנות להודות לאחד מעורכי הספר – בני, הרב עזריה אריאל – על הערותיו והוספותיו, במיוחד בפרק העוסק ביחס שבין ההלכה והארכיאולוגיה.

שבעת הפרקים דלהלן מוגשים לעיון כל מתעניין: תלמיד, מורה, חוקר ותלמיד חכם.

יתן ה' והיו שבעת פרקי המנורה שלפנינו שבעה נרות נשמה לעילוי נשמתו של דני חיים הכהן ה' יקום דמו.

דני לא זכה לכהן בקודש בבית המקדש של מטה, ונשמתו עלתה לגנזי מרומים, שם הוא מכהן לפני כסא הכבוד בבית המקדש של מעלה. זכות נשמתו הטהורה – יחד עם שאר נשמות גיבורי ישראל וקדושי שבמרומים – תעמוד לנו לראות במהרה בהדלקת שבעת נרות הקודש בהיכל הקודש בירושלים עיר המקדש.

א. קנים ישרים – המקורות

קני המנורה בצירו של הרמב"ם מצויירים בקוים ישרים

הצורה המקובלת בישראל היא לצייר את קני המנורה כשהם מעוגלים. לעומת זאת קיים ציור שצייר הרמב"ם בכתב ידו, בבואו לתאר את מנורת המקדש בפירושו למשנה (מנחות פ"ג מ"ז)⁵.

4. ליתר דיוק – מנורת נחושת שעליה ציפוי זהב מככר זהב טהור מקשה אחת, ואין כאן המקום להסברת השיקולים לכך. המנורה מוצגת בעיר העתיקה בירושלים, במרכז ה'קרדו'.

5. ציור זה מופיע בפירוש המשנה לרמב"ם במהדורת מוסד הרב קוק, כך שלישי עמ' עט וצילומו מופיע להלן, באדיבות מוסד הרב קוק. את הפירוש ההדיר הרב יוסף קאפח זצ"ל, על בסיס כתב יד הרמב"ם עצמו (ראה במבוא של הרב קאפח לסדר קדשים). לעומת זאת, במהדורה הישנה של פירוש המשנה, בש"ס וילנא, שמבוססת על כתבי יד של מעתיקים וגם תרגומם משובש, צוירה מנורה בעלת קנים עגולים, בניגוד לכתב יד הרמב"ם עצמו. גם בהלכות בית הבחירה פ"ג ה"י צייר הרמב"ם את המנורה, אך לא הגיע אלינו כתב יד הרמב"ם עצמו. במהדורת פרנקל (ספר עבודה, עמ' יז) העתיקו את הציור בכתב יד הרמב"ם בפירוש המשנה, והמהדירים מציינים (במדור 'שינויי נוסחאות' בשולי העמוד, וביתר פירוט בסוף הכרך) שברוב כתבי היד של היד החזקה, ובפרט בכתבי היד התימניים, ישנו ציור כעין זה. לדעת המהדירים, באותם כתבי יד מעטים שבהם הקנים עגולים "בלי ספק ציירו כך מעתיקי כתי"י אלו מדמיונם" (ראה ציורים בסוף הכרך).

ה"י
ה"י
14
16
17

בציור הנלווה לפירושו, צייר את קני המנורה עשויים בקווים ישרים, היוצאים באלכסון מקנה המנורה המרכזי באופן ישר כלפי מעלה. מתרגם ספרי הרמב"ם ומהדירים, הרב יוסף קאפח זצ"ל, כותב בהערותיו לפירוש המשנה שם, וזה לשונו: "הדבר השווה בכל כתיבי היד [של פירוש המשנה לרמב"ם] שששת הקנים יוצאים מן הקנה באמצע, ועולים בקו ישר עד לגובה המנורה, ואין בהם שום קשתיות כלל, ולא כפי הציור הנפוץ שהועתק משער טיטוס, וכבר הוכח שהוא מזויף".

גם רבי אברהם בן הרמב"ם, אשר ראה את ציורו של אביו, כותב בפרושו לתורה (שמות כה, לב) כי קני המנורה עשויים בצורת קוים ישרים כנ"ל, ולא בצורה מעוגלת, ובלשונו: "וששה קנים" – הקנים [כמו] ענפים נמשכים מגופה של המנורה לצד ראשה ביושר, כמו שצייר אותה אבא מארי ז"ל, לא בעיגול כמו שצייר אותה זולתו".

למה התכוונה התורה באומרה 'קנה'?

מחד גיסא ניתן להבין שהקנים צריכים להיות ישרים, וזאת, מלשון התורה 'קנה'. 'קנה' מופיע בתנ"ך בכמה הוראות: א. גבעול התבואה, ככתוב: "שבע שבלים עולות בקנה אחד" (בראשית מא, ה). ב. הצמח הידוע הגדל בגדות הנחלים: "כאשר ינוד הקנה במים" (מלכים – א יד, טו; וראה ב'דעת מקרא' שם תמונת הצמח על פי זיהויו של ר' יהודה פליקס). ג. מוט למדידה: "וימד את רוחב הבית קנה אחד" (יחזקאל מ, ה). יש להעיר עם זאת, שהקנה אמנם בדרך כלל ישר, אך, פעמים רבות שהוא צומח בצורה קשתית.

מאידך גיסא, יש מקום לומר, שהתורה נקטה לשון 'קנה' לא בגלל היות הקנה ישר, אלא בגלל היותו חלול, או בגלל היותו מעוגל כצינור. כן מחולק הקנה לפרקים פרקים, ואף המנורה נראית פרקים פרקים בגלל הכפתורים, הפרחים והמרווחים ביניהם.

באשר להיות הקנה חלול, ניתן להביא דוגמה מדברי חז"ל בתענית (ה ע"ב): "אין מסיחין בסעודה, שמא יקדים קנה לוושט ויבוא לידי סכנה", כוונת חז"ל לקנה הנשימה העובר אל הריאה דרך גרונו של האדם. הקנה נקרא כך עקב היותו חלול וקשיח כמין צינור. הדבר בולט ביחס לוושט הסמוך אליו, שהוא רכרוכי וגמיש. קנה הנשימה מסתעף אל שתי הריאות בעיגול, ואף על פי כן נקרא 'קנה', זאת, עקב היותו חלול.

דומה, שזאת כוונתו של יחזקאל (כט, ו) באומריו: "וידעו כל ישרי מצרים כי אני ה' יען היותם משענת קנה לבית ישראל". כוונת הפסוק לומר, שהרואה אדם נשען על קנה סבור שזו משענת חזקה להיסמך עליה, אך במהרה תתברר הטעות, שכן, זו 'משענת קנה' החלול מבפנים ונשבר על נקלה. מכאן גם הביטוי 'קנה רצוץ' בפי הנביאים, כגון (מלכים – ב יח, כא): "עתה הנה בטחת לך על משענת הקנה הרצוץ הזה על מצרים, אשר יסמך איש עליו – ובא בכפו ונקבה. כן פרעה מלך מצרים לכל הבטחים עליו".

עשיית קנים חלולים הכרחית מכמה סיבות, כגון, חוזק הקנה ועמידותו במשקל הקנה ונרות השמן שעליו. אולם הסיבה העיקרית היא – כמות הזהב המצומצמת לעשיית המנורה, בסך ככר זהב. גובה המנורה הוא שמונה עשר טפחים, ולהביא את המנורה לגובה זה ניתן על ידי קנים חלולים. אם הקנים יהיו אטומים, תקטן קומת המנורה לטפחים אחדים.

יש לומר, לפיכך, שלכן השתמשה התורה בהסברת דגם המנורה לחלקיה במילה 'קנה' ו'קנים', לומר לך: עשה אותה בצורת קנים חלולים כצינור.

באשר לדברי הרב יוסף קאפח, הכותב שהוכח שציור המנורה שבשער טיטוס מזויף, הציור, אכן, מעורר שאלות, אך יש להן פתרון. מכל מקום, מעולם לא הוכח שהוא מזויף. יתר על כן, עוד יוכח להלן, שגילוף המנורה שבשער הוא גילוף המקור, התואם את מה שראו עיני הפסל בונה השער.

יתירה מזו, ציורי המנורה הקדומים שנתגלו מזמן בית שני מלמדים שקני המנורה מעוגלים. אין מקור, ולו אחד, לא בדברי חז"ל וגם לא בציור מתקופת הבית, לקיומה של מנורת מקדש העשויה בקווים ישרים.

ב. קני המנורה מעוגלים – ארבע עדויות בציור

תיאורים קדומים של מנורת המקדש מראים צורת קנים מעוגלת

אין להתעלם מן העובדה שציורו של הרמב"ם ובו קנים בצורה זוויתית, שונה מכל ציור שיש בידינו מתקופה אחרת לפניו. ציור המנורה הוא אחד הסמלים המופיעים בכל הדורות על מטבעות, על גבי רצפות בתי כנסת עתיקים או על קירותיהם,⁶ וכן בבתי קברות קדומים ועוד. התיאור הנפוץ ביותר הוא של מנורה מעוגלת. לפיכך, הטוען שהמנורות שרגילים ליצור במשך מאות ואלפי שנים, כשהקנים מעוגלים, בטעות יסודן – עליו ההוכחה. גם במרבית הציורים של מנורת המקדש שציירו במהלך הגלות בתפוצה היהודית מופיעה המנורה בקנים מעוגלים. סיור קצר במערות הקבורה של בית שערים, שם מצויים קברות לרוב מתקופה הסמוכה לחורבן מוכיח מיד, כי מנורת שבעת הקנים – המופיעה שם רבות – היא מנורה מעוגלת. קשה לומר שציורים אלה ואחרים כולם יסודם בטעות, ואילו ציורו של הרמב"ם – שהרמב"ם כתב במפורש שאינו מתכוון לציירו בדיוק, כפי שיוסבר להלן – דוחה כל ציור אחר של מנורת המקדש.

יש להעיר עוד, שהקנים המעוגלים אינם בהכרח עניין של יופי וצורה, אלא עניין של חוזק. מדברי מומחים למתכות שבדקו את מנורת המקדש לפרטיה ואת קומתה ומידותיה, עולה, שהצורה המעוגלת היא הצורה המתאימה, הן לעמידות הקנים לאורך שנים, והן באשר ליכולת הקנים לשאת עליהם את הנר, השמן והפתילות מבלי לכרוע תחת נטל המשא.

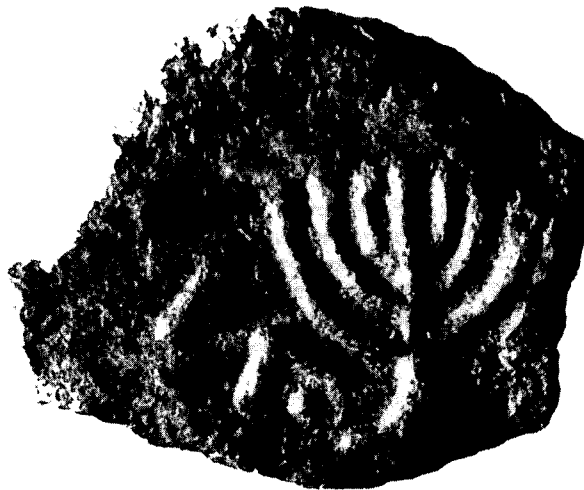
יש להזכיר עוד, שהמנורה עשויה 'זהב טהור', מושג שיש לדון בו בנפרד, אך זהב טהור היא מתכת רכה. לפיכך בניית קני המנורה בצורת קשת מסייעת לעמידותם של הקנים בכובד המשא שעליהם, ואילו קנים ישרים עשויים 'להתקפל' כלפי מטה עם גרות השמן שעליהם.

6. כך למשל בבית הכנסת העתיק של חמת, ליד טבריה, מנורות מעוגלות על רצפת הפסיפס ובחירתה באבן (ראה תמונה ב'מקומות קדושים בארץ ישראל' מאת אהרן ביר, עמ' 107-108). כך גם בבית הכנסת ביריחו 'שלום על ישראל', והרשימה ארוכה.

מול ציורו של הרמב"ם קיימים שבעה תיאורים ברורים מימי בית שני, המתארים מנורת מקדש כמנורה בעלת קנים מעוגלים. זאת, בתקופה בה הייתה ההדלקה במקדש עניין יום יומי, כשכהנים נכנסו להיכל לעבודות שונות, כגון הקטרת קטורת, עבודת לחם הפנים, או לצורך השתחויה. ציירים אלה הכירו את המנורה, וציוריהם הם עדות שקני המנורה היו עשויים כמין קשת. עדות סותרת מאותה תקופה אינה בנמצא.

1. ציור המנורה במטבע של אחרון מלכי החשמונאים

עדות קדומה למנורה בת קנים מעוגלים היא ציור מנורה שנמצא על מטבע שהוטבעה בידי מתתיהו אנטיגונוס, אחרון השליטים מבית חשמונאי (37–40 לפני מניין האומות). מטבע זו נושאת עליה תבליט של מנורת המקדש, והתבליט מראה באופן ברור מנורה עם שבעה קנים מעוגלים (המטבע של עשר אגורות חדשות המצוי בידינו כיום הוא העתק מדויק מהמטבע האמור).

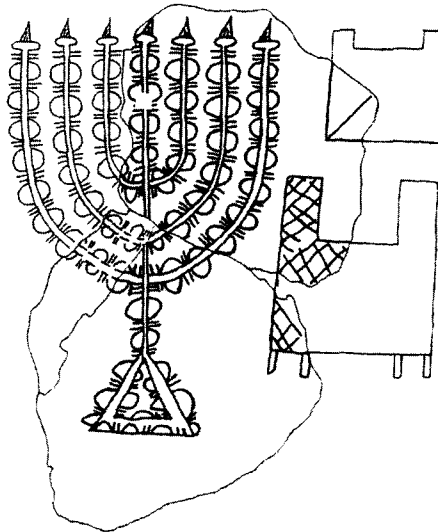

מנורה זו צוירה כמאה שנה לאחר עליית מלכות בית חשמונאי. במשך מאה שנים אלו תפס בית המקדש מקום מרכזי בחיי העם, כאשר חלק ממלכי בית חשמונאי שימשו ככהנים גדולים, וכל המצוות האמורות במקדש נשמרו בקפדנות. היתה זו תקופה בה תפסה הסנהדרין את מקומה כמרכז הרוחני של העם.⁷ סביר אפוא להניח, שכאשר שליט מבית חשמונאי מוציא מטבע באופן ממלכתי לרשות הציבור הרחב ומנציח עליו את מנורת המקדש, מנורה זו אכן משקפת נאמנה את המציאות במקדש. הייתכן לומר, שציור המנורה כפי שהוטבע בימי מתתיהו אנטיגונוס, בתקופה בה הייתה הסנהדרין סמוכה למקדש, אינו תואם את מראה המנורה שהודלקה יום יום בהיכל?

לאור דברי חז"ל המובאים לעיל, האומרים, שמנורת המקדש בזמן החשמונאים נבנתה כהלכתה בשלבים, לפי מידת עושרם של השליטים לבית חשמונאי, וכלשון חז"ל: "העשירו – עשאום של כסף, חזרו והעשירו – עשאום של זהב", אפשר גם לשער שהשלמת המנורה בוצעה בימי מתתיהו אנטיגונוס. שליט זה, אשר זכה סוף סוף להכין את מנורת המקדש כהלכתה מכיכר זהב, ראה לנכון להוציא מטבע עם ציור המנורה להנצחת עובדה זו, לציון השלמת מנורת המקדש והצבתה בהיכל. גם אם אין זו אלא השערה, אין להעלות על הדעת שהמלך יטביע מטבע ובו צורת מנורה בעלת שבעה קנים, ככתוב, וזאת, בצורה הסותרת את מה שראו הכהנים יום יום במקדש.

2. ציור המנורה בחפירות הרובע היהודי

מנורה מצוירת מתקופה מאוחרת יותר, היא זו שנמצאה בשברי טיח מציור קיר שנמצא בחפירות הרובע היהודי,⁸ אשר זמנו נקבע לתקופת אלכסנדר ינאי והורדוס – כמאה שנה לפני החורבן. קווי הקנים של מנורה זו מעוגלים כמקובל. ציור זה נמצא בבית מגורים הנמצא במרחק כמאתיים מטר בקו אוירי מן המקדש. האם ניתן לומר שאף הוא מנוגד לעובדות ולמציאות כפי שהייתה במקדש?

יש להניח, שמי שצייר את המנורה על הטיח הכיר היטב את צורת המנורה. הצייר הוסיף למנורה את ציור הלהבות בנרות, והדבר בולט לעין, שהן מצוירות בזווית ישרה כשהן פונות לימין. נראה שרצה להראות בכך את כיוון המנורה בהיכל, העומדת במקדש ממזרח למערב, באופן שהלהבות כולן פונות למערב – לנר המערבי (הלהבות), צורת עמידת המנורה, ומקומו

8. ראה אודותיו בספרו של הארכיאולוג נחמן אביגד, 'העיר העליונה של ירושלים', עמ' 147-148.

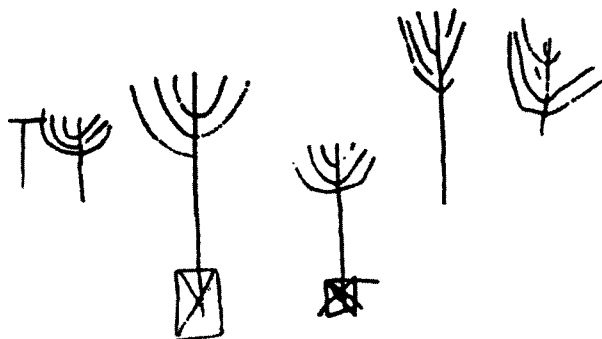
של ה'נר המערבי' – מושגים אלו צריכים דיון רחב⁹). גם אם ציור המנורה שעל לוח הטיח נעשה על ידי אדם מישראל שאיננו כהן, נראה שהציור נעשה לא מפי השמועה, אלא ממה שראה הצייר בעיניו, שכן, מובא בתלמוד, שהיו מוציאים את כלי המקדש, כגון, השולחן, המנורה וכד', להראותם לפני ציבור עולי הרגל, ללמד על תוכנם של הכלים ותפקידם, וכדי להתרשם מיופיים.¹⁰

נמצא, שהציור על לוח הטיח המראה מנורה בקנים מעוגלים, משקף את צורת המנורה המוכרת לכלל הציבור ולכהנים במיוחד, כפי שראו אותה בעיניהם.

3. חמשה ציורי מנורות בקבר משפחתי מימי בית שני בירושלים

עדות שלישית על צורתה של המנורה היא זו שנמצאה בירושלים בקבר עתיק מתקופת בית שני, של משפחה מעשירי ירושלים. הקבר קרוי בפי הארכיאולוגים 'קבר יסון', על פי אחד השמות שנמצאו חקוקים בקיר המערה.¹¹ על פני אחד הקירות נמצאו חריתות של חמש מנורות בנות שבעה קנים. המשותף לכל המנורות הוא, שהקנים עשויים בצורה מעוגלת. על פי המטבעות שנמצאו על רצפת קבר זה מתחת לערימות העפר, וכן על פי סימנים אחרים, קובעים החוקרים את זמן החריתה של המנורות לזמן של כארבעים שנה לפני חורבן בית שני, על כל פנים, לא במועד מאוחר יותר.

נמצא, שקיימות שלוש עדויות מתקופת הבית המוכיחות כי צורת המנורה היתה מעוגלת, וכבר נאמר: "על פי שני עדים או שלשה עדים יקום דבר" (דברים יט, טו).

9. ראה מה שהרחבנו בעניין זה בחוברת 'מעלין בקדש' א. ולא כאן המקום להאריך.

10. ראה בבלי, חגיגה כו ע"ב; ירושלמי חגיגה פ"ג ה"ח; רמב"ם, הלכות מטמאי משכב ומושב פי"א הי"א. וראה 'מחזור המקדש' לפסח, עמ' 117.

11. הקבר נמצא בירושלים המערבית בשכונת רחביה, ברחוב אלפסי סמוך לרחוב עזה. מדובר במבנה מרשים מתקופת החשמונאים ובו כתובות בעברית וביוונית. תיאור הקבר מובא ב'אנציקלופדיה אריאל' מאת זאב וילנאי, בערך – קבר יסון.

4. מנורה בת קנים מעוגלים על גבי שעון שמש מתקופת הורדוס

עדות רביעית לצורה המעוגלת של קני המנורה עולה מממצא ארכיאולוגי מתקופת בית שני, כמאה שנה לפני החורבן.

בחפירות הכותל הדרומי שנערכו לאחר מלחמת ששת הימים נמצא בין השאר שעון שמש עשוי אבן. על צידו האחורי של השעון נמצא גילוף של מנורה בת שבעה קנים – ומתברר, שהקנים מעוגלים.¹²

החוקרים והארכיאולוגים לא עמדו על הקשר בין שעון השמש שנמצא, לבין המנורה החקוקה מאחוריו, אך דומה, שיש כאן קשר עמוק. זאת, לאור דברי חז"ל במדרש בעניין המנורה ונרותיה, וכפי שהובאו הדברים בתרגום יונתן (שמות לט, לז) שם נאמר: 'את המנורה הטהורה, את נרותיה – נרות המערכה', ומסביר תרגום יונתן את המלה 'מערכה', שעניינה לרמוז ולומר, ששבעת הנרות רומזים על מערכת השמש. ובלשונו: "בוציני סידורא ומסדרן כל קביל שבעתי כוכביא דנהיגין בשטריהון ברקיעא ביממא ובלילא", כלומר, נרות המערכה המסודרים כנגד מערכת שבעת הכוכבים הנעים במשמרותיהם ברקיע ביום ובלילה. וכן בהמשך (מ, ד), בעניין מקומה של המנורה בהיכל מול השלחן, נאמר: 'והבאת את השלחן וערכת את ערכו והבאת את המנרה והעלית את נרותיה', ומתרגם יונתן: "ותהנעל ית מנרתא בסטר דרומא, מטול דתמן שבילי שמשא וסיהרא, ומתמן איסטרוון דנהורי, ותמן גנזי חכמתא דמתילין לנהורי, ותדליק ית בוצינהא שובעא כל קביל שבעתי כוכביא". תרגום לתרגומו: ותשים את המנורה בצד דרום, שכן, שם שבילי השמש והירח, ומשם דרכי האורות, ושם גנזי החכמה המשולים לאורות, ותדליק את שבעת הנרות כנגד שבעת הכוכבים.

כך מופיע גם בילקוט שמעוני (פקודי רמז תיט): "היה רבי נחמיה אומר: אהל מועד שעשה משה במדבר כנגד מעשה בראשית. יריעות – כנגד שמים וארץ... מזבח הקטרת – כנגד כל הבשמים. מנורה – כנגד חמה ולבנה. שבעה נרותיה – כנגד שבעת הכוכבים המשמשים את העולם, ואלו הן: שצ"ם חנכ"ל [שבתאי, צדק, מאדים, חמה, נוגה, כוכב, לבנה]".

הווי אומר, קיימת הקבלה בין המנורה שבהיכל ושבעת נרותיה, לבין 'שבילי' שבעת כוכבי הלכת בשמים – ובהם השמש והירח – הנעים כולם ומקיפים את העולם במסלולם הקבוע. ולא רק שיש הקבלה בין שבעת הנרות שבהיכל לשבעת כוכבי הלכת בשמים, אלא שבעוד שגרמי השמים נותנים אור גשמי, נרות המנורה נותנים אור רוחני. ועל כך ראה מה שדרשו חז"ל במדבר רבה (טו, ז): "אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות, שלא תהיו מבזין על המנורה... שבעת הנרות – כנגד שבעה כוכבים שמשוטטין בכל הארץ, כך הם חביבין שלא תהיו מבזין עליהן... שלא יטעה אותך יצרך לומר, שהקב"ה צריך אורה [של מנורה]... [לפיכך עשו את חלונות המקדש] שיהיו רחבות מבחוץ וצרות מבפנים, כדי שיהיו מוציאים אורה [של מנורה] לחוץ".

12. ראה 'המדריך השלם לחפירות הר הבית' מאת אילת מזר, עמ' 39 ועוד.

כלומר, שבעת הנרות במקדש כוחם גדול משבעת כוכבי הלכת 'המשוטטין בכל הארץ' ומקיפים אותה סביב, שכן, לעומת האור הטבעי של השמש הירח ושאר הכוכבים, בא האור הרוחני היוצא מן המקדש ומאיר החוצה לעולם כולו וליושביו מאורו של המקדש הקרוי 'אורו של עולם' "הוא [הורדוס] כיבה אורו של עולם... ילך ויעסוק באורו של עולם", כלומר, יעסוק בבנין המקדש (בבלי, בבא בתרא ד ע"א).

יש לזכור, כי בזמן הבית עובדי האלילים למיניהם סגדו לשמש, בהאמינם כי היא השלטת בעולם, ולפיכך השתחוו לה והקימו מקדשים לכבודה ולעבודתה. שלילת הרעיון הזה מובעת בקצרה ובתמציתיות בציור המנורה על גבי שעון השמש. יוצר השעון, שהיה איש ירושלים בימי הבית השני, ואשר ביתו שכן בצל המקדש, טבע את צורת המנורה על השעון, להזכיר לעצמו ולאחרים, כי השמש אינה כוח עצמאי בעולם, אלא היא אחד המשרתים לפני בורא עולם במרום. הדבר בא לידי ביטוי במנורת המקדש שהיא סמל האור, שכן, המנורה ושבעת הנרות שעליה מזכירה לכול, כי שבעת כוכבי הלכת אין להם כוח משל עצמם, אלא נבראו בששת ימי בראשית בדבר ה', ככתוב: "בדבר ה' שמים נעשו וברוח פיו כל צבאם" (תהילים לג, ו).

המתבונן בשעון השמש שנמצא בחפירות, יבחין בצורת השעון הקעורה, שכן, השמש נעה על פני שעון האבן בחצי עיגול. כמו כן, השנתות מסומנות עליו בקשת ובחצי עיגול, זאת על פי תנועת השמש במסלול ומעגל בשמיים מן הזריחה עד השקיעה.

יוצר שעון השמש טבע את המנורה על דופן האבן, כדי להראות את הדמיון שבין תנועת השמש בשמים הנעה בעיגול, לבין קני המנורה העשויים בעיגול. רעיון זה נזכר גם במדרש (תנחומא, תצוה ב): "ואתה תצוה... אתה מתאוה למעשה ידיך: אתה סובל את כל העולם... אתה מאיר לכל העולם – ואתה מצווה להעלות נר תמיד... אמר רבי מאיר: אמר הקב"ה: חביב עלי נרות שאהרן מדליק – מן המאורות שקבעתי בשמים!". נמצא, ששעון שמש 'תמים' זה מביע בקווים פשוטים רעיון גדול.

ג. משקלם ההלכתי של ממצאים ארכיאולוגיים

האם ניתן לסמוך להלכה על שיקול דעתם של ארכיאולוגים?

כשאנו באים לבחון את משקלם ההלכתי של הממצאים שנדונו לעיל, עולה שאלה בסיסית, הנוגעת לכל הסתמכות על ממצא ארכיאולוגי,¹³ והיא: באיזו מידה ניתן לסמוך על שיקולי המדענים, שקובעים את תיארוכו ואת מקורו של ממצא מסוים.

השאלה איננה על נאמנותם בעובדות, שהרי הם – לעניין ההלכה לפחות – כמסיחים לפי תומם, וגם כל זיוף הוא בבחינת "מילתא דעבידא לאיגלווי לא משקרי בה אינשי" ('דבר

13. כמו בתחומים אחרים בהלכה שבהם איבדנו את המסורת החיה והרציפה, ואנו מנסים לשחזר את אופן קיומם המדויק של מצוות, לעיתים גם על פי ממצאים ארכיאולוגיים. לדוגמה: מצוות התכלת, זיהוי ערים עתיקות המוקפות חומה לעניין קריאת המגילה בפורים, זיהוי מדויק של מקום המקדש והמזבח, ועוד.

העשוי להתגלות אין אנשים משקרים בו'. בבלי, ראש השנה כב ע"ב ועוד). אך הספק הוא בטיב שיקוליהם בהערכת העובדות, שהרי לצורך הצבת הנחה מדעית די בהשערה בלתי מבוססת, וכפי שכתב הראי"ה קוק זצ"ל (אגרות ראי"ה, אגרת תכ"ג) שמדע הארכיאולוגיה במקרים רבים בנוי על השערות פורחות באוויר,¹⁴ ואי אפשר לסמוך על מסקנותיו להלכה. אשר על כן, יש לברר באופן עקרוני כיצד מתייחסת ההלכה לשיפוט על פי אומדנות וסימנים, בהיעדר עדות או מסורת ברורה.

בית המקדש השני נבנה בעזרת בדיקות מומחים ו'ארכיאולוגים'

מצינו בתלמוד תקדים לפיו נבנה המקדש על פי ממצאים ארכיאולוגיים. כך מובא במסכת זבחים (סב ע"א) דיון בשאלה: כיצד ידעו עולי בבל, בוני הבית השני, את המקום המדויק שיש לבנות בו את ההיכל ואת המזבח, והרי הכול נהרס וחרב בחורבן הבית הראשון? מתברר מדברי הגמרא ששאלת החפירות בהר הבית לגילוי מקומו של ההיכל אינה בעיה כלל, שכן, ככל בית גם להיכל יש יסודות, ואם רק יחשפו אותם ניתן יהיה לבנות את ההיכל במקומו הקודם על פי היסודות החצובים בסלע.

עם זאת, שאלה יותר קשה הייתה איך ניתן לאתר את מקום המזבח, שכן המזבח הוא מזבח עשוי מאדמה ואבנים שלימות, ואין לו יסודות חצובים בסלע כמו הבניין? מסתבר שאף לכך נמצא פתרון על ידי שרידי אברי הקרבנות שנותרו בחצר המקדש. זה לשון הגמרא: "בשלמא בית – מינכרא צורתו, אלא מזבח – מנא ידעי?" ומפרש רש"י כנ"ל, שבאשר לבית, נשאר שרידי 'יסודות החומות' – כלשונו, אך באשר למזבח מניין נודע להם מקומו? ומשיבה הגמרא: "משם [=ממקום המזבח] הריחו ריח אברים!", כלומר, מאחר שעברו חמישים ושתים שנה מאז החורבן, סביר שנותרו במקום שרידים של עצמות ואברים, וניתן להביא מומחים לריח, וכפי שגם כיום מפעילים גששים בעלי חושים מחודדים לבדיקת מראה וריח שאין אדם רגיל מבחין בהם, כך מצאו את מקומו של המזבח.

נמצא, שעולי בבל הפעילו את הסברה, ההגיון ואנשי המקצוע שהיו בימיהם, כדי לזהות את שרידי הבית ושרידי המזבח. באשר לערכן של חפירות וחשיפתם של היסודות, לא ראו אנשי בית שני כל בעיה, והיסודות הם הוכחה שאין להרהר אחריה. באשר לברור מקומו של המזבח, גם לכך נמצא פתרון, ויש לסמוך על מומחים ואנשי מקצוע אפילו בתחום הריח.

בהקשר לנאמר כאן, שתי הערות:

אין באמור כדי לתת נאמנות להשערותיו של ארכיאולוג שאינו שומר תורה ומצוות, שכן, מהימנותו מוטלת בספק הן בהיעדר יראת שמים, והן בהיעדר הבנה מספקת במקורות.

14. הדוגמה שם היא זיהוי שמות מקומות על פי השם הערבי, וראה מה שכתבנו בעניין זה ב'אטלס ארץ ישראל וגבולותיה', חלק ראשון, מבוא א' – 'דרכים ושיטות בחקירת ארץ ישראל'.

יש להעיר שהסוגיה שם צריכה הסבר רחב על כל ההיבטים הנוגעים להבנת הסוגיה, הן מבחינת הפשט, הן מבחינת הגירסאות השונות בסוגיה ועוד.¹⁵

משקלן של הערכות מדעיות בהלכה

לא כאן המקום לפרוס את היריעה כולה בשאלת התייחסות ההלכה לארכיאולוגיה. עם זאת, כיוון שחקר המנורה וצורתה בנויים בין השאר על ממצאים מזמן הבית ולאחריו, נרחיב מעט את הברור בעניין זה.

בעקבות הפולמוס המתנהל בשנים האחרונות אודות הזיהוי המחודש של התכלת, יצא לאור הספר 'חבל נחלתו', מאת הרב יעקב אפשטיין שליט"א, ובו דן המחבר (סימן א', בעניין זיהוי התכלת בציצית, פרק ראשון 'דרכי הזיהוי למכשירי מצווה') בהיבטים העקרוניים של הסתמכות על אומדנות בכלל, והערכות מדעיות בפרט. מסקנתו¹⁶ היא, שלקיום מצווה בוודאות יש צורך במסורת ברורה, ובהיעדר מסורת כזו, הסתמכות על סימנים ואומדנות אין בה כדי להגדיר את המסקנה כוודאית, אלא "יש לשקול אותה כספק מצווה, על כל המשתמע מכך". אך לאחר העיון, יש לדחות את כל ראיותיו, ומקוצר היריעה יפורטו הדברים באופן תמציתי בהערה.¹⁷

15. ראה חוברת 'המקדש והנבואה', בהוצאת ישיבת עטרת כהנים, שם הרחבנו במאמר מיוחד את הדיון בסוגיה זו.

16. עמ' 12.

17. א. המחבר מסתמך על הגמרא במגילה י ע"א, בעניין זיהוי ערי חומה: "כל שתבוא לך במסורת שמוקפות חומה מימות יהושע בן נון כל המצווה הזאת נוהגת בה", והסיק: "משמע שזו הדרך היחידה לחדש על פיה מצות בתי ערי חומה", ולפי זה פקפק בכל הניסיונות לאתר ערים מוקפות חומה על פי ממצאים ארכיאולוגיים. ואינו מובן, מנין להסיק שזוהי הדרך היחידה? ולדבריו היה צ"ל כתוב "אלא רק אם תבוא לך מסורת" וכדומה. ב. המחבר מסתמך על הכלל ש"עוף טהור נאכל במסורת" (ראה שו"ע יו"ד, סימן פב, סעיפים א-ג). אך הרי משפט זה במקורו בגמרא (חולין סג ע"ב) נאמר לרבות, שגם מי שלא בדק על פי הסימנים יכול לאכול עוף על סמך מסורת, ורק בדורות מאוחרים יותר הונהג שלא לסמוך על הסימנים אלא לאכול עוף אך ורק עופות שיש עליהם מסורת, ולכל הדעות מעיקר הדין אפשר להסתמך על סימנים. וכי משום שבעופות נהגו שלא לסמוך על סימנים נבטל כל הסתמכות על סימנים? וגם במנהג זה יש פרצות מסוימות, כגון בעניין תרנגול הודו, שהתגלה באמריקה לפני כמה מאות שנים, ואין אודותיו מסורת עתיקה. ג. המחבר מאריך (עמ' 9-10) לדון על אומדנא בדיני נפשות ובדיני ממונות, ומוכיח שבעקרון אין סומכים על אומדנא כתחליף לעדות. אך זה נכון לגבי דברים שהתורה קבעה שהם נצרכים לעדות, כגון עונשין או הוצאת ממון, אבל בענייני מצוות ואיסורין לא שמענו כזאת. ד. ככלל, בדברי המחבר חוזר שוב ושוב הטיעון ש"חידוש מצווה" הוא גדר בפני עצמו, שדורש ראיות באיכות אחרת מן המקובל בכלל דיני התורה. לדעתו קביעת הראשונים שסימן מובהק הוא סימן מדאורייתא אפילו למאן דאמר סימנים דרבנן, קביעה שיש לה השלכה לגבי גיטין, איננה שייכת לעניין התכלת כי "לא מצאנו שהסתמכו על סימנים אף מובהקים להשיב מצוות או זיהויים שנשכחו". הבחנה זו בין ברור מקרה פרטי של מצווה לבין השבת מצווה שנשכחה לגמרי, אין לה מקור לסמוך עליו, והכללים שחלים בכל המצוות והאיסורין חלים גם בנדון דידן. וראה לשון המהר"ל (שו"ת החדשות, סימן ה, ב) "למאי דכתב סמ"ג באותו דג חלזון הוא בים המלח, וכתב סימניו, בקל היה לעשות תכלת".

על כך ראה בתשובתו של הראי"ה קוק (עזרת כהן, סימן מא), ש"באמת אומדנא ברורה דין תורה יש לו שהוא נחשב כודאי גמור". דברים ברורים אלו סותרים את מסקנת הרב אפשטיין הנ"ל, שאומדנא אינה אלא ספק. בהמשך הגדיר הראי"ה ופירט את תנאי העניין, וזה לשונו: "בדרך כלל, במקום שמתברר להדיין בכלל אמיתת העניין, לא על פי איזה פרט של אומדנא אלא מההיקף של כמה ענינים ביחד, זהו ענין ברור". דומה, שצירוף הראיות שבידינו מצטרף ל"היקף כמה ענינים ביחד" שיש בהם כדי הכרעה.

הכרעות – על פי ממצא ארכיאולוגי

מצאנו הסתמכות על 'ממצא ארכיאולוגי' בהקשר הלכתי מובהק, בגמרא בנדה ח ע"ב: "איזוהי בתולת קרקע? [לענין הגדרתה כ'נחל איתן אשר לא יעבד בו ולא יזרע' לעגלה ערופה] כל שמעלה רשושין [רגבי אדמה קשים] ואין עפרה תיחוח. נמצא בה חרס – בידוע שנעבדה. צונמא [סלע] – הרי זו בתולת קרקע". זהו מקור הלכתי מובהק, שמשמש בסימנים כמקובל בארכיאולוגיה לצורך מצווה דאורייתא!

דוגמה קרובה יותר לנושא שלנו, היא הכרעת הרמב"ן בעניין משקל השקל ההלכתי. הרמב"ן בשמות ל, יג מביא את שיטת רש"י בעניין משקל השקל, ודחה את דבריו. אך כשעלה לארץ ישראל שינה את דעתו לאור ממצא ארכיאולוגי וקיבל את דעת רש"י. זו לשונו (נדפס במהדורת 'תורת חיים' בשמות שם, ובמהדורת שעוועל בסוף פרושו לתורה): "באתי לעכה [עכו] ומצאתי שם ביד זקני הארץ מטבע כסף מפותח פתוחי חותם, מצדו האחד כעין מקל שקד ומצדו השני כעין צלוחית, ובשני הצדדים סביב כתב מפותח באר היטב, והראו הכתב לכותיים [השומרונים] וקראוהו מיד, כי הוא כתב עברי אשר נשאר לכותיים... וקראו מן הצד האחד – שקל השקלים, ומן הצד השני ירושלים הקדושה... והנה נסתייעו דברי רבינו שלמה סיוע גדול". מפשטות דבריו נראה, שלאור מטבע זה הכריע למעשה כשיטת רש"י, וכן הבינו בדעתו האברבנאל (תחילת כי תשא) והחזון איש (ח"ו מ סימן טז ס"ק ל).

נמצא אם כן, שהרמב"ן סבר תחילה לקבל את מסורת הגאונים, כנראה משום קרבתם בזמן ובמקום לימי התנאים והאמוראים, אבל שינה את דעתו בעקבות 'תגלית ארכיאולוגית' של מטבעות בודדים. והרי ניתן היה לטעון שאלו מטבעות שנפסלו, או שלא נטבעו על דעת חכמים ושלא בהתאם להלכה.¹⁸ אך הרמב"ן העדיף את הסברה הפשוטה יותר מבחינה מציאותית, שזהו אכן השקל המקורי.

על אחת כמה וכמה בנושא שלפנינו, אף אילו היתה בידינו רק המטבע של המלך מתתיהו אנטיגונוס, מטבע ידועה ששמשה כמטבע עובר לסוחר, וידוע שהוטבעה על ידי מלך מבית חשמונאי ששימש ככהן גדול, אין ספק שאפשר לסמוך עליה להלכה ולקבוע שצורת המנורה שעליה שיקפה את המציאות.

18. וכפי שהעיר ב'מדות ומשקלות של תורה', עמ' קעד.

ד. מנורת המקדש ברומא

מנורת המקדש – בשער טיטוס ברומא

עדות חמישית מתקופת בית שני אודות צורת קני המנורה, היא המנורה המגולפת בשער טיטוס ברומא. גילוף המנורה בשער טיטוס ברומא הוא נושא המחייב דיון מיוחד, אך לענייננו כאן נקצר, ונייחד את דברינו לשאלת הקנים המעוגלים שבמנורה זו.

ברור, שהתיאור בשער טיטוס ברומא בא לתעד מנורה מתקופת בית שני. כן ברור, לדאבון לב, שהשער והציור שעליו נועדו להנציח את נצחון רומא על יהודה, כשהציור על השער נועד להזכיר לתושבי רומא את אשר ראו בעיניהם בעת שהובאה המנורה מירושלים לרומא.

ידועה עדות בדברי חז"ל בענין יציאת המנורה יחד עם שאר כלי המקדש מירושלים לרומא לתהלוכת הניצחון: "טיטוס הרשע שחירף וגידף כלפי מעלה. מה עשה?... נטל את הפרוכת ועשאו כמין גרוגותני, והביא כל כלים שבמקדש והניחן בהן, והושיבן בספינה לילך להשתבח בעירו" (בבלי, גיטין נו ע"ב).

מנורה זו, אכן, עברה בסך בתהלוכת הניצחון שערך טיטוס אשר תיאורה הובא באריכות

בספר תולדות 'מלחמת היהודים' (ז, ה, ז). זה לשונו של יוסף בן מתתיהו אשר נכח ככל הנראה במעמד: "ובבוא היום ההוא לא נשאר בביתו אף אחד מכל המון יושבי העיר הרבים לאין מספר... ומכל השלל נפלאו ביותר הכלים אשר לקחו בבית המקדש בירושלים: שולחן הזהב... והמנורה העשויה גם היא זהב טהור. ואמנם שונה היתה מלאכת המנורה הזאת מכל המנורות אשר בידינו. כי מן הבסיס התרומם הגזע – העמוד, הירך, בתווך, וממנו נטשו ענפים דקים אשר דמו בצורתם לקלשון שלש השינים... מספר הקנים היה שבעה ... ואחריהם נסע אספסיאנוס ראשונה ואחריו טיטוס".

ברור, שהרומאים רצו להנציח לבני עמם את תהלוכת הנצחון, ובהיעדר צילומים כבימינו הקימו שער כבוד וחקקו עליו את מראה התהלוכה. כן ראו לנכון להציג מבין הכלים השונים דווקא את המנורה, שאין דומה לה בצורתה במנורות שהיו מקובלות ברומא. ובלשונו של יוסף: "ואמנם שונה היתה מלאכת המנורה הזאת מכל המנורות אשר בידינו", זאת, כדי שכל העובר בשער יזכר מיד במה שראו עיניו, ויידע להעריך ולהאדיר את כובשי ירושלים.

מכאן עולה בהכרח שתיאור המנורה צריך להיות נאמן למציאות כפי שהתגלתה לעיני ההמונים, ואין להעלות על הדעת שהציגו בגילוף השער מנורה 'מזויפת' השונה בצורתה מזו שהביאו הרומאים לרומא.

עדויות חכמים אודות צורת המנורה שראו עיניהם ברומא

להלן עדויות חכמים שראו מקרוב את מנורת המקדש בהיותה ברומא.

כך מעיד רבי שמעון בר יוחאי בספרי זוטא (בהעלותך): "אמר ר' שמעון: כשהלכתי לרומי וראיתי שם את המנורה היו כל הנרות מוסטרין כנגד נר האמצעי".

כן מובא באבות דרבי נתן (נוסחא א, פרק מא): "חמשה דברים העשויין וגזוזין. אלו הן: אהל מועד וכלים שבו. ארון ושברי לוחות... אבל מכתשת של בית אבטינס, שלחן ומנורה ופרוכת וציץ עדיין מונחין ברומי".

חכמים אלו יכלו לראות המנורה וללמוד את פרטיה, זאת, משום שהוצבה ב'מוזיאון' מיוחד שהקים אספסיאנוס ברומא. כך מובא בתולדות מלחמת היהודים (ז, ה) זו לשונו: "ואחרי חג הנצחון... צייה אספסיאנוס לבנות מקדש... והניח במקדש כל שכיות ארצות רחוקות... גם הניח שם את כלי הזהב מבית מקדש היהודים כי נכבדו בעיניו מאד". המנורה הוצגה ב'מוזיאון' מיוחד להצגת השלל שהובא מירושלים לכלל הציבור, וחכמי ארץ ישראל באו לראות את הכלים וללמוד פרטים מן הכלים – הלכה למעשה.

לאור האמור, אין להעלות על הדעת, שעל שער טיטוס צוירה מנורה שונה מזו הנמצאת ב'מוזיאון' של העיר רומא הבנוי לא הרחק משער טיטוס, ואשר כל איש ברומא למד להכיר אותה הן בתהלוכת הנצחון והן ב'מוזיאון' הפתוח לקהל.

אשר לצורת הקנים יש לפנינו אפוא עדות חמישית מתקופת הבית השני, והניסיון למעט מחשיבותה של עדות זו לא יצלח.

ה. שתי עדויות בכתב מימי בית שני

פילון האלכסנדרוני: המנורה האורות והקנים – 'ציור השמים'

עדות ששית אודות הקנים המעוגלים, והפעם על ידי דמות חיה, מקבלים אנו מפי הפילוסוף פילון – הוא ידידה האלכסנדרוני, שחי באלכסנדריה של מצרים כמאה שנה לפני החורבן. פילון הותיר אחריו ספרים המסבירים את התורה ומצוותיה בהיבט פילוסופי-רעיוני, כמתבקש בין יהודים משכילים בתקופתו. פילון, אשר עלה לרגל לירושלים ולמקדש פעמים אחדות, וככל הנראה היה שייך למשפחת כהנים, דן רבות בעניני המקדש. מוצאים בכתביו דמיון והשוואה בין עולם הטבע לבין המקדש וכליו.

דברו על המנורה הוא כותב (חיי משה ב' עמ' 102-103): 'המנורה היא ציור השמיים'.

הדבר מזכיר את האמור לעיל בענינו של שעון השמש והמנורה החקוקה עליו, היינו, המתבונן במנורה על שבעת נרותיה המזכירים את שבעת כוכבי הלכת, ועל הקנים המעוגלים המזכירים את תנועת גרמי השמיים, רואה לנגד עיניו את 'ציור השמיים' או במילים אחרות, כעין מפה של השמיים.

כך מסביר ידידה האלכסנדרוני בהמשך דבריו: "המנורה משוכה בדרום, הרומזת על תנועת הכוכבים המאירים, כי השמש והירח וכל צבאם... מתנועעים בקירוב לפאת תימנה, לזאת יצאו מן המנורה שלשה קנים מצידה האחד ושלשה קנים מצידה השני... ובראש הקנים הצהירו שבעה נרותיהם הרומזים על שבעה כוכבי הלכת... והשמש זורחת בתוך כקנה אמצעי בין ששת הקנים".

יש בדבריו הקבלה והתאמה לדברי חז"ל דלעיל, תוך הדגשה על תפקיד הקנים המסמלים את התנועה, היינו, סיבוב שבעת כוכבי הלכת במסלול מעגלי ברקיע סביב. הרעיון כולו בנוי על היות הקנים מעוגלים. לו היתה המנורה בעלת קנים ישרים לא היה הרעיון של ידידה האלכסנדרוני בא לעולם.

עדותו של יוסף בן מתתיהו הכהן אודות צורת המנורה וקניה

עדות שביעית, שאינה פחות חשובה מכל הקודמות ואולי אף עולה על כולם, היא עדותו של יוסף בן מתתיהו הכהן, אשר ראה את המנורה במקדש בהכנסו להיכל בירושלים כאשר שירת בקודש כשאר אחיו הכהנים. כמו כן, ראה גם את מנורת המקדש בתהלוכה ברומא ובהצבתה במקום משכנה ב'מוזיאון' מיוחד, יחד עם שאר כלי המקדש שנלקחו שלל, כאמור.

לא כאן המקום להרחיב בשאלת מהימנותו, דבר שעסקו בו רבים. דבר אחד ברור, שאפילו לו היה יוסף איש נכרי יש מקום לקבל את עדותו, זאת, ככל נכרי 'המסיח לפי תומו', שעדותו מתקבלת.

על כך ראה מה שכתב הרא"ש במסכת מועד קטן (פ"ג, לב), שאם נודע על מותו של אדם מפי נכרי המסיח לפי תומו – מתאבלים עליו, זאת, משום "דמלתא דעבידא לגלויי היא ולא משקרי ביה אינשי". כן מקבלים עדות של עד אחד לעניין קידוש החודש מאותה סיבה, שכל

דבר העתיד להתגלות אין אדם משקר בו, שכן אין אדם עושה עצמו שקרן לעין כול. כך גם לעניין אישה יבמה, עיין שם. אם אמורים הדברים בקשר לעדותו של אדם על מה שראה ביחידות, על אחת כמה וכמה בענין צורת המנורה שהכול ראוה בעיניהם, הן בירושלים והן ברומא, במקרה זה אין לך אדם שיכחיש את המציאות הגלויה לעין וישים עצמו שוטה.

נחזור, אפוא, לדבריו של יוסף על המנורה.

בדבריו ניתן להבחין בשני נסיונות המחשה, ושניהם תואמים ומשלימים זה את זה.

המחשה א: קני המנורה עשויים בצורת קלשון. "מן הבסיס התרומם הגזע – העמוד, הירך, בתווק, וממנו נטשו ענפים דקים אשר דמו בצורתם לקלשון שלש השינים" (מלחמות היהודים, ספר ז, ה, ה).

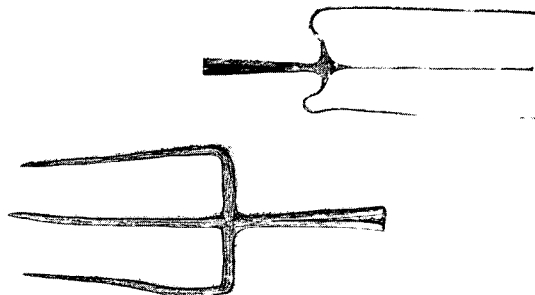
צורת הקלשון ידועה לכל חקלאי, והיא, כמין מזלג גדול בעל שלוש שינים, כשהקו החיצוני מעוגל.

ראה שמואל א (יג, יט-כא): "וְחָרַשׁ לֹא יִמָּצֵא בְּכָל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל... וְהִיְתָה הַפְּצִירָה פִּים לְמַחְרָשׁוֹת וְלֵאמֹתִים וְלִשְׁלֹשׁ קְלִשׁוֹן". מפרש רש"י: "ולשלש קלשון – מזלג עשוי כמין עתר, שקורין – פורקדא, ולו שלש שינים". וראה רד"ק שם המפרש: "שלש קלשון – הוא כלי ברזל יש לו שינים, ומסלקין בו הזבל והתבן, ושם הכלי – קלשון. ובאומרו – לשלש קלשון, כאילו אמר: קלשון שלש השינים".

מזלג זה עשוי בצורה רחבה ומעוגלת, כדי שיכיל כמות מרובה ככל האפשר של חציר וכד', ואילו קלשון משולש זזויתי לא יעשה את תפקידו זה בצורה נאותה. זו צורת הקלשון המקובלת מימי קדם ועד ימינו אנו.

מן הראוי לשים לב ללשונו של יוסף בן מתתיהו, שאינו אומר 'כמין קנים ישרים', אלא מתאר את קני המנורה כענפים דקים היוצאים מתוך גזע עץ. דומה, שענפי העצים מסתעפים ויוצאים מן הגזע בצורה מעוגלת, ואין בנמצא עץ המוציא ענפים בצורת משולש זזויתי כלפי מעלה.

להלן שתי דוגמאות של קלשון מתקופת התנ"ך, כפי שנמצאו בחפירות גזר הקדומה וכן בחפירות עכו, והמשותף להן, שאין מדובר בקלשון זזויתי, אלא השינים שלו מתרחבות הצידה ועולות כלפי מעלה.

המחשה ב: הקנים דומים למסלול המעוגל של גרמי השמים – הפלנטות: "הנרות רמזו לשבעת כוכבי הלכת, הפלנטים, כי זה היה מספר הקנים היוצאים מן המנורה" (קדמוניות ספר ג, ו, ז, וראה מלחמות ספר ה, ה, ה). בדבריו אלה עונה יוסף לשאלה פשוטה: מדוע יש למנורה שבעה נרות? ומשיב ב'רמז' והסבר רעיוני, ששבעת הנרות הם כנגד המאורות שבשמים, היינו, שבעת כוכבי הלכת. יתר על כן! יוסף עונה לשאלה בה אנו דנים: מדוע הקנים מעוגלים? ותשובתו: 'הפלנטים! כי זה היה מספר הקנים היוצאים מן המנורה', כלומר, הקנים העגולים רומזים למסלול העגול – הפלנטות – בהן נעים הכוכבים בשמים!

דומה, שאחרי עדות חיה של עד ראיה, וזאת, בתוספת משלים והמחשות כל כך ברורות – התואמות לחלוטין את שאר העדויות שהובאו לעיל מתקופת הבית – כל משפט נוסף מיותר.

נמצא, שיש לפנינו שבע עדויות מתקופת הבית השני, המלמדות, שקני המנורה הם קנים מעוגלים. אם תמצי לומר, עדותו של יוסף שווה כשתי עדויות שונות, שכן הובאו בדבריו שתי דוגמאות שונות המצביעות על כך שהקנים היו מעוגלים.

לעומת זאת, אין בנמצא ולו דוגמה אחת מתקופת הבית של ציור מנורה בת קנים ישרים. הלא דבר הוא!

ו. כללי חשיבה בניתוח נכון של דברי הרמב"ם

ציור מנורת המקדש של הרמב"ם – ואמונת חכמים

מול כל אלה עומד ציור הרמב"ם שצויר בכתב ידו, דבר, שלכאורה אינו מותר מקום לספק: מנורת המקדש היא בעלת קנים ישרים!

אולם, דומה, שאי אפשר לגשת לבירור שיטת הרמב"ם, בלא לברר תחילה, מהו הכיוון הבסיסי של הבירור, כלומר: אדם צריך לשאול את עצמו: האם אין הוא שבוי מראש בדעה קדומה? במידה שכן, הבירור חסר טעם, שהרי בטרם התחיל הבירור התוצאה ידועה, והטרחה למה?

להבהרת דברינו נביא תחילה את המעשה המובא במסכת פסחים (מב ע"א), שם מסופר, שרב מתנה דרש בפני הציבור לפני חג הפסח בעיר פפוניא, ובסוף דבריו הכריז: "אשה לא תלוש [קמח למצה] אלא במים שלנו!". למחרת התייצבו כל אנשי העיר ליד ביתו כשהם נושאים חביות ריקות, ואמרו: הנה החביות למילוי המים כפי שבקשת. אמר להם, לא התכוונתי ל'מים שלנו' – של החכמים, אלא למים ש'לנו' מלשון 'לינה', היינו, יש ללוש את העיסה במים שלנו משך לילה שלם בחבית והצטננו שם. המעשה מעיד על 'אמונת החכמים' התמימה של אנשי פפוניא, שכן, יכלו לחשוך, שרב מתנה מתכוין להפיק רווחים ממכירת מים ללישת מצה, ולסרב להביא חביות. בכל זאת, לא הרהרו אחר רבם ובאו כשהחביות בידיהם.

רק שם התבררה להם האמת, ש'מים שלנו' אינם מים שקונים בבית הרב, אלא מים ש'לנו' עניינם מים ש'ישנו' בחביות בלילה.

משהו מן המעשה הזה יכול להתרחש בבירור שלפנינו. שכן, מתוך אמונת חכמים תמימה, ניתן להיצמד לציור של הרמב"ם כמות שהוא ולומר: 'כזה ראה וקדש!' כך צייר הרמב"ם! זה ציור מנורת המקדש ואין בלתו! – 'אין לו לדיין אלא מה שענינו רואות!' (סנהדרין ו ע"ב).

אף הרמב"ם בהלכות סנהדרין (פכ"ג ה"ט) כותב: "כל דיין שדן דין אמת לאמיתו אפילו שעה אחת, כאילו תיקן את כל העולם כולו וגורם לשכינה שתשרה בישראל... ושמה יאמר הדיין: מה לי ולצרה הזאת?... אין לדיין אלא מה שענינו רואות!". אחרי דבריו אלה אין לנו, לכאורה, אלא לקדש את הציור שיצא מתחת ידיו, ולומר: כך פסק הרמב"ם, ואין לנו אלא ללכת אחריו בעינים עצומות!

'צוואת' הרמב"ם למעיינים בדבריו – לתאם בין דבריו לבין קודמיו

אומנם יבוא השואל התם וישאל: הרי הובאו לעיל שבע עדויות וממצאים מזמן הבית, המצביעים במפורש על כך, שמנורת המקדש היתה בעלת קנים עגולים, האין די בשבע הוכחות אלה כדי לומר שזאת צורת המנורה הנכונה?! עוד יוסיף השואל וישאל: הרמב"ם חי כאלף ומאתיים שנה אחרי החורבן, והרי לא ראה את מנורת המקדש בעיניו, היתכן שעל פי הרמב"ם נסתור במחי יד ראיות מפורשות וברורות לעין?!

מול כל אלה, עולה קול פנימי באדם ואומר לו: זה כוחה של הלכה, וזה כוחה של אמונת חכמים שהיא גדולה ממראה העינים! ואם כך צייר הרמב"ם ציור מנורה בקיום ישרים – ההלכה היא הקובעת! ואפילו יביאו שבע הוכחות ברורות לעין של ממצאים בדבר מנורות שקניהם מעוגלים, הכול בטל ומבוטל והמימצאים הרי הם כקליפת השום! לפיכך, בטרם נשוב ונעיין באופן יסודי בציור המנורה של הרמב"ם, ובטרם נשוב לדקדק בדבריו בפירושו הנלווה לציור, נציע את מה שרואה הרמב"ם עצמו כבירור נכון ואמין של דבריו.

תחילה נביא את בקשת הרמב"ם ו'צוואתו' בפתיחה ל'מורה נבוכים', שיש מקום ללמוד ממנה על כתביו באופן כללי.

זו לשונו ב'צוואת מאמר זה':

והנני משביע בה' יתעלה, את כל מי שקרא מאמרי זה, שלא יפרש בו אף מלה אחת... אלא מה שהוא מפורש בדברי מי שקדמני מחכמי תורתנו המפורסמים. אבל מה שיבין הוא ממנו, ממה שלא אמרו זולתי מן המפורסמים שלנו – אל יבארוהו לזולתו. ואל יתפרץ להשיב! כי אפשר, שמה שהבין מדברי – היפך ממה שרציתי! ויזיקני תחת רצוני להועיל לו, ויהיה משלם רעה תחת טובה... ואם נתגלה לו בו שיבוש לפי מחשבתו – ימציא לו הסבר, וידין לכף זכות – ואפילו על ידי הסבר רחוק – כפי שנצטוינו אפילו כלפי המונינו! כל שכן, כלפי חכמינו ונושאי תורתנו המשתדלים ללמדנו את האמת כפי השגתם.

הרמב"ם משביע את הלומד בדבריו, שיעשה הכול שדבריו יהיו תואמים את דברי חכמי ישראל, ויזהר מליצור מחלוקת מיותרת בין הרמב"ם לבין אלו שקדמוהו בדורות עברו. כמו כן, אל יתפרץ אדם להקשות על דברי הרמב"ם ולהשיב על דבריו, שכן, אפשר שהבין את הרמב"ם ההפך ממה שהתכוון! כן מזהיר הרמב"ם, שמי שראה דבר קשה בדבריו לא יאמר: 'כך כתב הרמב"ם!', שכן בכך יזיק לו, כאילו המציא הרמב"ם שיטה חדשה. אלא יעשה הכול – 'אפילו על ידי הסבר רחוק' – להשוות בין דברי הרמב"ם לדברי קודמיו, אלא אם כן הוכח אחרת.

שיטת הרמב"ם – לעשות הכל כדי לתאם בין התורה למציאות הטבעית

באגרת 'תחיית המתים' מוסיף הרמב"ם ומזהיר מליצור מצב של ניגוד בין התורה למציאות. שיטת הרמב"ם היא, כי בכל מקרה של סתירה מדומה, יש להשוות ולהתאים בין התורה למציאות. זו לשונו:

השתדלותנו והשתדלות כל איש תבונה מן היחידים [תלמידי חכמים יחידים בדור] היא הפך השתדלות ההמון! שהמון אנשי התורה [הדבר] הנאהב שבדברים להם, והערב לסיכלותם [הוא] שישימו התורה והשכל – שני קצוות סותר! ויוציאו כל דבר – נבדל ומופרש מן המושכל!... ויברחו מהיות כל דבר על מנהג הטבע: לא במה שיסופר מן העבר ולא במה שייראה בזמן העומד... ואנחנו – נשתדל לקבץ בין התורה והמושכל, וננהיג הדברים כולם על סדר טבעי אפשר בכל זה!

בלשון אחרת, הרמב"ם מזהיר מפני התמכרות לתכונה אופיינית המקובלת בין 'המון אנשי התורה', שאחד הדברים החביבים והאהובים עליהם הוא להראות איך התורה היא בבחינת 'איפכא מסתברא', והיא סותרת את השכל האנושי, וקיימת התנגשות ביניהם. יתר על כן! אם ניתן להסביר דבר בדרך הטבע – הם 'בורחים' מזה, ומוכיחים, שהכל בתורה הוא על טבעי ובלתי הגיוני, וזאת, אפילו בדברים נגלים לעין בהווה ו'בזמן העומד'.

ואילו 'אנחנו', כלומר, הרמב"ם ושאר היחידים שבדור, משתדלים ועושים כל מאמץ 'לקבץ בין התורה והמושכל', כלומר, למצוא את ההתאמה בין השכל לבין התורה, ומוליכים ומנהיגים את הדברים ב'סדר טבעי' הגיוני ומסתבר.

כפי שיבואר להלן, לעניות דעתי, הטוען, שהרמב"ם צייר מנורת מקדש בעלת קווים ישרים – אכן, אומר אמת. עם זאת, אינו אומר את 'האמת לאמתו!' היינו: הרמב"ם אומנם צייר מנורה בעלת קווים ישרים, אך לא התכוון לומר, שזו מנורת המקדש!

ז. בירור שיטת הרמב"ם ורש"י

ציור המנורה בכתבי הרמב"ם עומד בסתירה לבאורו המילולי

לאור 'צוואת' הרמב"ם ואזהרתו לעיל, ננסה לשוב ולעיין בלשון הרמב"ם בפירושו למשנה במנחות, להבנת כוונתו לאשורה. אלה דבריו:

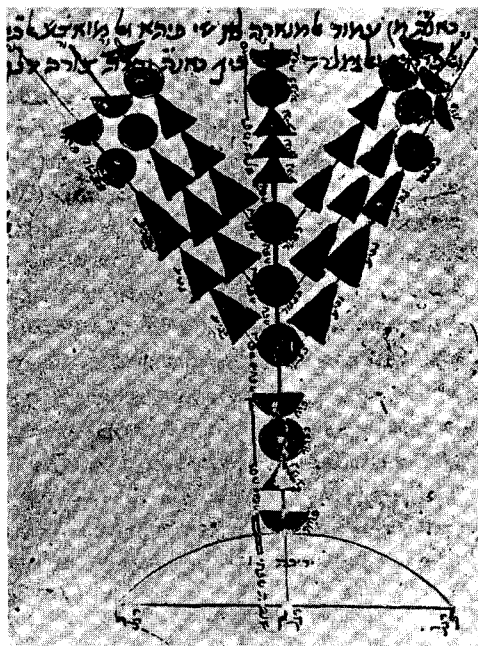
ראיתי לצייר כאן צורת המנורה בשלמותה. ולפני הציור אומר, שבא בקבלה שיש בגובה שמונה עשר טפחים... והגביע – הוא כתבנית כוס שטוח, אלא שהשולים שלו צרים, ואם תרצה אמור: כחידוד ה'אסטוואנה' (חרוט) שנחתך למעלה מעט כנגד הכן. והכפתור – הוא תבנית כדור שאין עיגולו מדויק, אלא מאורך מעט קרוב לתבנית ביצת העוף. ופרח – כתבנית נץ השושן.

ואני אצייר לך עתה בצורה זו: הגביעים – תבנית משולש. והכפתורים – עיגול. והפרח – חצי עיגול. כל זה כדי להקל על הציור, כיון שאין המטרה בציור זה שתדע ממנו תבנית הגביע בדקדוק, כיון שכבר בארתי לך אותו, אלא הכוונה בו ידיעת מנין הגביעים והכפתורים והפרחים... וכללותה היאך היתה, וזו צורת כל זה.¹⁹

חמישה הבדלים בולטים בין ציור המנורה של הרמב"ם לבין ההסבר שבצד הציור

בטרם נעבור להבנת לשונו של הרמב"ם, יש להתבונן בציור ששרטט בעצם כתב ידו. ההתבוננות מעלה, שאנו מוצאים כמה הבדלים בולטים בין הציור לבין הסבריו המילוליים.

א. הבדל בולט אחד הוא ציור הגביעים. הרמב"ם תיאר אותם בדבריו כ'כוס', כלומר פתח הגביע כלפי מעלה. כמו כן הוסיף, שהחרוט של הכוס קטוע 'כנגד הכן', וכוונתו לירך המנורה. כך כתב לפני כן: "והוא אומרו 'עד ירכה עד פרח', כלומר: הכן אשר קראו ירך, והפרח הסמוך לו".

19. הציור באדיבות מוסד הרב קוק.

לאור דבריו אלה, היינו צריכים לראות בציור המנורה שצייר הרמב"ם בכתב ידו, את חוד המשולש של הגביע כשהוא מכון כלפי מטה לכיוון בסיס המנורה. והנה, למרות האמור, 'הפך' הרמב"ם את הגביע, וצייר את פתח הכוס כלפי מטה, ואילו את החוד הפנה כלפי מעלה! יתירה מזו, הרמב"ם כתב שהגביע 'נחתך למעלה', והיה צריך לקטוע את חוד החרוט ולישר אותו ככל גביע וכל כוס לשתייה שיש לו בסיס לעמידה, אך למעשה צייר הרמב"ם משולש מחודד, וזאת למה?

הרב קאפח זצ"ל, בהערותיו לפירוש הרמב"ם שם, עמד על הבדל זה, וכתב ש"צורת הגביעים שבציור – 'שגגה שיצאה מלפני השליט'".

אכן, הרב קאפח – נאמן ביתו של הרמב"ם – הביא ציור חדש, על פי כתב יד תימני עתיק שאינו כתב יד הרמב"ם, ושם צייר את עשרים ושניים הגביעים הפוך ממה שצייר הרמב"ם.

דבריו על הרמב"ם והציור החדש שצייר תמוהים: הרי במנורה יש עשרים ושניים גביעים. האם עלינו לומר, שהרמב"ם לא רק שסותר בציורו את אשר כתב בכתב ידו, אלא בנוסף לכך הוציא 'שגגה' מתחת ידיו עשרים ושתיים פעם!?

מנגד, הרבי מלובביץ²⁰ מניח באופן החלטי שהרמב"ם צייר בדייקנות מרובה ('ובפרט שהרמב"ם היה דייקן בכל ענין ובכל פרט', כלשונו), והסיק מן הציור שהגביעים היו מכוונים כשפיהם כלפי מטה. יתירה מזו, אף נתן לכך הסבר על פי החסידות, שהגביעים הפוכים במנורה באים לציין את הורדת השפע מלמעלה.

באשר לטעם שנותן האדמו"ר להיפוכה של הכוס, ניתן, כמובן, לתת טעם לכל פרט במנורה על דרך החסידות, עם זאת, אין בכך מאומה כדי לפתור את הבעיה שלפנינו, שכן אין שום הסבר לעובדה הפשוטה: הרמב"ם שינה במכוון בין מה שהסביר בכתב ידו לבין הציור הנלווה.

בהסבר שכתב בלשונו ובכתב יד קודשו, כתב מפורשות, שהגביע פתוח כלפי מעלה! וכפי שכתב, שהגביע הוא 'כתבנית כוס שטוח', היינו, ככל כוס שתיה, הפתוחה כלפי מעלה. יתר על כן! כדי למנוע כל טעות באשר לכוונתו בענין צורת הגביע, הוסיף הרמב"ם וכתב: 'השולים שלו צרים' – כלומר, תחתית הכוס צרה כלפי מטה.

בציור, לעומת זאת, בבואו להסביר ביתר דיוק את אשר כתב – הפך את כל מה שכתב בלשונו, וצייר את הגביע על ידי משולש הפוך שפיו פתוח כלפי מטה. יתר על כן, עשרים ושתיים פעם טרח הרמב"ם לא רק לצייר משולש מתרחב כלפי מטה, אלא הוסיף וכתב לידו עשרים ושתיים פעם 'גביע!'

דומה, שעל כולנו להודות, שלסתירה זו קשה לתת פתרון, וברור, שיש 'סוד' וכוונת מכוון בשינוי זה, והיתה לרמב"ם כוונה מיוחדת מדוע להציג בפנינו ציור של גביע הפוך ממה שכתב בכתב ידו!

20. הלכות בית הבחירה לרמב"ם עם חידושים וביאורים, הוצאת קה"ת-חב"ד, פרק ג.

ב. הרמב"ם קובע, שהכפתור פחוס ודומה לביצת העוף, וצורתו 'ככדור שאין עיגולו מדויק'. ואילו המתבונן בציור נוכח לראות, שהכפתורים שורטטו שלא כפי שתיאר הרמב"ם אלא בעיגולים מדויקים.

ג. הרמב"ם צייר את הפרח לא כפי שכתב: 'בתבנית נץ שושן', אלא 'בחצי עיגול', כלשונו (וחלקם כרבע עיגול, ראה בציורו את ההבדל בין ראש הקנה הראשון משמאל לבין ראש הקנה השלישי משמאל). וזאת, למה?

ד. בציירו את הקנה האמצעי של המנורה, כותב הרמב"ם ליד המרווח הראשון בתחתית הקנה: 'טפחיים'. אך בפועל הותיר רווח מצומצם ביותר. לעומת זאת, את הגביע והכפתור והפרח שמעל מרווח זה, צייר על פני רובו של הקנה, וכתב בצד 'טפח'.

ה. בהמשך דבריו כתב, שבשלושת הטפחים העליונים – בגובהה של המנורה – נמצאים גביעים כפתורים ופרחים. לעומת זאת בציור פיזר הרמב"ם את הגביעים והכפתורים והפרחים לאורך כל הקנה. כמו כן, במקום לצייר את כל הפרחים שבראש המנורה בקו ישר ובגובה אחד, הרחיק הרמב"ם את הפרחים מן הקו העליון וצייר אותם בצורה מודגת, ואף היטה את הפרחים לשמאל ולימין.

מדוע צייר הרמב"ם מנורה שונה בצורתה מן ההסבר הנלווה למנורה?

כפי שיבואר להלן, אין מדובר ב'שגגה' שיצאה מתחת יד הרמב"ם (כלשון הרב קאפח) אלא כל מעשיו מכוונים. הביטוי 'שגגה' הולם מצב בו המחבר לא נתן את דעתו לפרט כל שהוא, או לא שם לב שהוא סותר את דבריו שכתב במקום אחר. לא כן הדבר כשהמחבר מודיע מראש ומסביר את מגמת מעשיו. יתירה מזו! אין להעלות על הדעת, שהמחבר – ובמקרה זה הרמב"ם – כותב דבר אחד, ובו במקום מצייר ציור הפוך ממה שכתב. לפיכך יש לשים לב להדרכה שנותן הרמב"ם להבנת הציור שצייר. בדברי הפתיחה הוא מודיע, שבכוונתו לצייר ציור כוללני ביותר, ושהוא משנה באופן מכוון את צורת המנורה ומשנה את פרטיה ממה שתיאר הוא עצמו תחילה.

הרמב"ם מודיע שיצייר את "הגביעים – תבנית משולש", והכפתורים – "עיגול", והפרח – "חצי עיגול".

מהו ה'סוד' שעומד מאחרי כל השינויים וה'סתירות'? הרמב"ם עצמו משיב על כך מיד: 'כדי להקל על הציור!'. נראה בפשטות, שהרמב"ם רצה להקל על עצמו, מחשש שלא יעלה בידו לצייר באופן מדויק.

לא פחות מכן חשש הרמב"ם מפני שגיאות המעתיקים.²¹ לפיכך מודיע הרמב"ם ברורות,

21. על מודעותו של הרמב"ם לחשש משיבושי מעתיקים יש ללמוד מדבריו באגרת 'תחיית המתים' (מהדורת הרב קאפח, עמ' עד): "בחיבור [משנה תורה, הלכות תשובה פ"ג ה"ו – הי"ד] מנינו [את] אלה שאין להם חלק לעולם הבא, וסכמנום במספר ואמרנו שהם ארבעה ועשרים, מפני שחששתי שמיא שמיט אחד המעתיקים מן המספר אחת ויאמר האומר לא הזכירה". וראה גם בשר"ת הרמב"ם תשובה שי על "הלשונות שהפסידום המעתיקים" בכתביו.

שאינן כוונתו בציור זה אלא לחדד ארבע ידיעות שיש מקום לחשש שלא יובנו כראוי בלא ציור, ואלו הן:

- א. מניין סך כל הגביעים הכפתורים והפרחים.
- ב. המקומות שנקבעו לגביעים לאורך המנורה.
- ג. המקומות הריקים והחלקים במנורה, שאינן בהם קישוטים.
- ד. המקומות בהם היו כפתורים ופרחים.

ובלשונו: "הכוונה בו: ידיעת מנין הגביעים וכו', ומקומותם, ושיעורי מה שהיה בקנה המנורה שאין בו כלום, והמקומות שהיו בהם הכפתורים והפרחים". בכך פירט מה הן הידיעות שיוכל הלומד לקבל מציורו, ומנה אותן אחת לאחת. מכאן והלאה אין ללמוד מציורו של הרמב"ם מאומה! לפיכך, אם באנו ללמוד את ציורו של הרמב"ם ולחדש ממנו חידוש בהלכה שהרמב"ם לא אמרו במפורש, הננו נוטלים עלינו אחריות כבדה, שמא מחדשים אנו חידוש מליבנו! הננו סבורים כי אנו מועילים לרמב"ם, אך למעשה, נמצאנו מזיקים לו!

ציורו של הרמב"ם נעשה תוך שיקול ומחשבה תחילה – כדי שישרוד בכתבי היד. עד כמה חשש הרמב"ם מטעות בהעתקת הציור ניתן ללמוד מן העובדה שטרם להוסיף ליד כל משולש את המלה 'גביע', וליד כל עיגול את המלה 'כפתור', וכן הלאה, שכן, ידע שדרכם של כתבי יד להיטשטש ברבות הימים. כן חשש שמציור של מעתיק אחד, יבוא מעתיק אחר ויוסיף עליו שינויים ובמהרה הכל יתעוות. לפיכך, באופן מושכל הכין הרמב"ם 'מקרא' של קווים פשוטים: משולש, עיגול, וחצי עיגול. למרות כל הזהירות שנקט הוכנסו במהלך השנים שינויים מהותיים בציור ממעתיק למעתיק, והציור הלך והתעוות (ניתן להוכיח בכך בצילום כתבי יד של הרמב"ם הנמצאים בספריה הלאומית. ואכן, תוך כמאה שנה של העתקות הגיע אחד ה'ציירים' למסקנה, שאין לו אלא לצייר עיגול של נקודות נקודות. מאוחר יותר הושמט הציור בכלל מכתבי היד).

לאור ההנחיות שנתן הרמב"ם לקוראים להבנת הציור ששרטט, כל נסיון לדלות הלכות ופרטים נוספים משרטוט כוללני ובלתי מחייב זה, באופן שאינו תואם את ההדרכה של הרמב"ם לציור, יביא בהכרח לכלל טעות. כי לא בא הרמב"ם להסביר אלא את "כללותה [של המנורה] היאך היתה". לאחר הודעה ברורה זו קיווה הרמב"ם שהציירים והלומדים יקפידו על הוראותיו. אולם, למרבה הצער נתקיים בו מה שאמר שלמה בחכמתו (משלי א, כה): "ותפרעו כל עצתי!"

הרמב"ם 'הפך' את המשולש כשהבסיס למטה כדי לחדד את ההבדל בינו לבין חצי העיגול. לאור האמור, מה שנראה כציור מוטעה אינו אלא ציור מתוכנן לכתחילה ובמחשבה תחילה. לדוגמה, הרמב"ם צייר את הגביעים במהופך, כשפתח הגביע כלפי מטה, בגלל ה'מקרא' שקבע הרמב"ם לעצמו בציורו. מכיון שבתור לציין את הפרח בחצי עיגול, נאלץ 'להפוך' את הגביע כשפיו כלפי מטה, זאת, משום שה'משולש' שצייר לצורך הגביע אינו שונה באופן מחודד ובולט מ'חצי עיגול' שבא לתאר פרח, ויש לחשוש שבמהרה יחליפו המעתיקים את הפרח בגביע או להיפך, לפיכך 'הפך' את המשולש לחדד את הניגוד ביניהם כדי למנוע טעות.

דומה שיש לכך סיבה נוספת הגיונית ופשוטה: אחת הדרכים 'להקל על הציור' היא, לצייר את המשולש כשהבסיס כלפי מטה, משום שמרבית האנשים הבאים לצייר משולש, לא יציירו אותו עם חוד כלפי מטה, אלא כשהבסיס כלפי מטה, דוק ותשכת.

ראוי להוסיף, שהרמב"ם הקצה לציור המנורה שטח של כעשרה ס"מ בלבד בעמוד. מכאן יובן מדוע נאלץ הרמב"ם ל'כווץ' את המנורה, ולהנמיך בציור את הפרחים העליונים ממקומם בקנה, זאת, כדי להמנע ממחיקת שורות מכתב היד של פירושו (ראה בצילום, ממנו מוכח, שהרמב"ם התחיל לצייר את המנורה מלמטה, מן הבסיס, ומשנגמר השטח שהוקצה לציור, נאלץ לצייר חלק מן הנרות במרווח שנותר בין השורות הכתובות). מכאן יובן גם השינוי בסידור הגביעים והפרחים לכל אורך הקנים.

מאותה סיבה עצמה, ו"כדי להקל על הציור", לא צייר הרמב"ם את הקנים בקווים מעוגלים, כי בהיעדר מחוגה לו ולמעתיקים הבאים אחריו, היה הציור משתבש לחלוטין, ולכן מתח הרמב"ם קווים ישרים. המעיין בציור הרמב"ם יווכח, שגם באופן זה התקשה לצייר את כל הפרטים כיאות, ולו היה הרמב"ם מצייר את הקנים בצורה מעוגלת, היו השיבושים שנפלו בכתבי המעתיקים במהלך הדורות מתרבים עוד יותר. לפיכך, כ'חכם הרואה את הנולד', העדיף הרמב"ם לצייר מנורה בקוים פשוטים ככל האפשר, וזאת, להסברת נקודות הכרחיות בלבד.

ברור על כל פנים, שאין ללמוד חידושים להלכה, מציור, אשר ה'נחתום' עצמו, היינו הרמב"ם, מעיד עליו, שהוא עצמו משבש את צורתו מדעת.

רבי אברהם בן הרמב"ם למד על צורת המנורה מציורו של הרמב"ם

לכאורה, יש בדברי רבי אברהם בן הרמב"ם הוכחה, שהציור של אביו הרמב"ם מדויק, ויש לפנינו 'תנא דמסייע' המלמד, שעשיית קני המנורה בקו ישר זו שיטה מבוססת בהלכה.

אולם המעיין בדבריו יראה, שאין ר' אברהם מעיד ששמע דברים מפורשים מפי הרמב"ם בעניין זה. רבי אברהם שפט על פי הציור, כפי שראה אותו בכתב היד. המעיין במהלך פירושו של ר' אברהם ימצא, שדרכו לציין במקום ששמע דבר מפי קדשו של אביו שכך שמע במפורש.²² אולם, בעניין המנורה כתב ש"הקנים... נמשכים... ביושר כפי שצייר אותה אבא מארי ז"ל".

מעתה, אם לא שמע הבן מפי אביו, אין עדיפות להבנתו את הציור על פני הבנתם של אחרים. זאת, בניגוד למסקנתו של הרבי מלובביץ' זצ"ל²³ הכותב, ש"לאחר שנתגלה כתי"ק של הרמב"ם בציור המנורה ועדותו של בן הרמב"ם בזה, ובהדגשה שזה שאביו צייר 'ביושר'

22. ראה פירוש ר' אברהם בן הרמב"ם לתורה עמ' רמו (לונדון תשי"ח) שם כתב: "ונמסר מפי אבא מארי", ושם עמ' שמב: "ולאבא מארי ז"ל במורה [נבוכים] רמז בזה, שנמסר ממנו פירושו על פה...", וכך בעמ' תסב: "ואל זה היה נוטה אבא מארי ז"ל כמו ששמעתי מפיו...".

23. הלכות בית הבחירה לרמב"ם עם חידושים וביאורים, הוצאת קה"ת-חב"ד, פרק ג.

הוא בכוונה מפורשת... מהנכון להחזיר עטרה ליושנה, שכל העושים ציורים מהמנורה... יציירו את קני המנורה באלכסון". עדותו של הבן אינה אלא אישור לעובדה, שהרמב"ם צייר מנורה בעלת קנים ישרים, כפי שגם אנו רואים מעצם כתב ידו, אך אין בדבריו עדות שהרמב"ם עצמו נתן לציור הקנים בקו ישר משמעות להלכה ולמעשה.

לשון חז"ל והרמב"ם: הקנים 'נמשכים ועולים' – ומשמעותה

העיון בתיאור המנורה בדברי חז"ל מלמד אף הוא על צורת הקנים. להלן לשון הגמרא במסכת מנחות (כח ע"ב) בענין הקנים: "וטפח כפתור, ושני קנים יוצאין ממנו אחד אילך ואחד אילך ונמשכין ועולין כנגד גובהה של מנורה". כך היא גם הלשון ברמב"ם (הלכות בית הבחירה פ"ג ה"י): "וטפח כפתור, ושני קנים יוצאין ממנו אחד הילך ואחד הילך ונמשכים ועולין כנגד גובה המנורה".

ר' עמנואל חי ריקי בספרו 'מעשה חושב'²⁴ מבין בדברי הגמרא והרמב"ם, שכוונת חז"ל להשמיע שהקנים מעוגלים דווקא. אלו דבריו: "אבל הרמב"ם בחבורו (הלכות בית הבחירה פ"ג ה"י)... כתב: 'ונמשכים ועולים', וכן הוא ב'ברייתא דמלאכת המשכן' (פרק י')²⁵ וכן בשי"ס (מנחות כח ע"ב). וכתב בעל 'חכמת המשכן',²⁶ שנראה מזה, שהיו עולים הקנים כמעט בעגול. והכי מסתברא, דבהכי הם דומים לגלגלי הרקיע הנושאים שבעה כוכבי לכת, שכנגדם הם השבעה נרות, כדאיתא ב'ברייתא דמסכת מדות'²⁷."

מחברי 'מעשה חושב' ו'חכמת המשכן' מבינים את פשטות הלשון 'ושני קנים יוצאין ממנו אחד הילך ואחד הילך ונמשכים ועולין כנגד גובה המנורה' שבדברי חז"ל והרמב"ם, שכוונתה לתאר צורת עיגול, כלומר, שבתחילה הם 'נמשכים', מתמתחים ומתרחקים מן הקנה, ואחר כך 'עולים'.

אך נראה שמלשון זו אין להביא ראיה, שכן, בפשטות 'נמשכין ועולין' אינו מבטא שני שלבים, אלא מובנו שהעליה היא ארוכה ומתמשכת,²⁸ עד 'כנגד גובהה של מנורה'. ולדבריהם נראה שהיה ראוי יותר לנסח 'ושני קנים יוצאין ממנו ונמשכין אחד הילך ואחד הילך ועולין'.

24. ר' עמנואל חי ריקי היה מגדולי המקובלים באיטליה לפני כ-300 שנה. מהדורה חדשה של ספרו משולבת ב'אנציקלופדיה לעניני המשכן והמקדש' בדרך הראשון, ודבריו בענין קני המנורה הם בעמ' 124.

25. בנוסח הברייתא דמלאכת המשכן לפנינו מופיע רק "וטפח כפתור ושני קנים יוצאים ממנו אילך ואילך" ללא ההמשך "ונמשכין ועולין כנגד גובהה של מנורה".

26. רבי יוסף שליט ריקיטי. ספרו נדפס במנטובה שנת תל"ו. פרטים נוספים אודותיו ראה ב'אנציקלופדיה לעניני המשכן והמקדש', כרך א', עמ' 13-14.

27. כוונתו לילקוט שמעוני, פקודי רמז תיט, שהובא לעיל.

28. כך משתמש רש"י בכמה מקומות במילים אלו, גם כשמדובר על קו ישר: בסוכה לז ע"ב ד"ה דמשתתירי: "שעלי הלולב ארוכים ומחוברים מתחת השרדה, ונמשכין ועולין כנגד גובהה של לולב". בעבודה זרה עב ע"ב ד"ה קנישקין: "כלי רחב ויש לו שני קנין או שלשה יוצאין מצידו ונמשכין ועולין כנגד גובהה". ובזבחים סב ע"ב ד"ה שני כבשים: "אותו שפונין בו לסובב יצא במזרחו של כבש לימין ויוצא ומתחיל בשפולו של כבש ונמשך ועולה באלכסון עד שמיגע לסובב".

עוד נראה לומר, ש'נמשכין' הוא תיאור של צורת עשיית המנורה, כמו שכתוב בברייתא דמלאכת המשכן פרק י: "כיצד עשה בצלאל את המנורה? עשאה כמין קורה ועשאה מיריכה למטה גביעיה כפתוריה ופרחיה, ומשך ממנה שני קנים אחד אילך ואחד אילך, ומשך הימנה שני קנים אחרים אחד אילך ואחד אילך, ומשך ממנה שני קנים אחד אילך ואחד אילך". "מקשה תיעשה המנורה" (שמות כה, לא) מתורגם באונקלוס: "נגידא", לשון משיכה, כפי שהסביר רש"י על התורה שם, כלומר שמחומר הגלם של הירך נמשכו ונתמתחו הקנים, וכך היתה מקשה אחת.

רש"י: הקנים יוצאים 'באלכסון' – ישר או מעוגל?

יש שרצו לתלות בדברי רש"י, שאף דעתו היא שיש לעשות את קני המנורה באלכסון. כך כותב בעל 'מעשה חושב' (פרק ז סעיף ז) "ומדברי רש"י שבחומש (שמות כה, לב), דכתב – 'יוצאים באלכסון', נראה שלא היו [הקנים] בעיגול".

אך הלשון 'באלכסון' כשלעצמה אין בה כדי להוכיח שהקנים היו בקו ישר, שהרי קנה המנורה העולה בעיגול אף הוא פונה 'באלכסון' ובשיפוע מן הקנה האמצעי ועד לקו הגובה של הנרות כולם. אפשר שלא בא רש"י אלא לשלול אפשרות שהקנים יוצאים מצידה של המנורה ופונים בקו ישר לצד ימין ובקו ישר לצד שמאל, כזרועות אדם הפשוטות לצדדים, וכוונתו לומר, שהם נוטים בקו אלכסוני כלפי מעלה.

כך היא משמעות המילה 'אלכסון' בשימושה בלשון וכפי שהיא מוסברת במילון, שעניינה לא רק קו ישר החוצה מזוית לזוית, אלא גם: קו עקום, קו משופע, לא אנכי ולא מאוזן. רק בלשון המקצועית בהנדסה משתמשים במלה אלכסון להגדרת קו ישר מזווית לזווית.

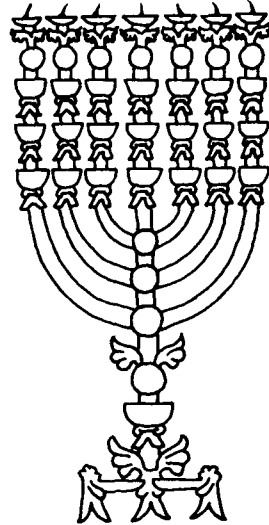
המעייין בפירושו של רש"י יווכח, שהמלה אלכסון בפירושו, עניינה – קו עקום. מוצאים זאת רבות בלשון רש"י, ולהלן שתי דוגמאות:

א. ראה בפירושו של רש"י לבמדבר (לד, ד) בעניין גבולות הארץ, שם מתארת התורה את מהלך הגבול, והתורה משתמשת במילים: 'ונסב הגבול', שעניינן – כמובן – 'סיבוב', עיגול ופנייה של הגבול. רש"י משתמש במלה 'אלכסון' להסברת המושג – 'נסב'. זו לשונו: "ונסב לכם הגבול – כל מקום שנאמר: ונסב... מלמד שלא היה המצר שוה [ישר] אלא הולך ויוצא לחוץ, יוצא המצר ועוקם לצד צפונה של עולם באלכסון". הרי לנו, ש'אלכסון' ברש"י עניינו – קו עקום וסיבובי של הגבול.

ב. כן ראה מה שכתב רש"י בבמדבר לד, יא: "והירדן מושך ובא מן הצפון לדרום באלכסון, נוטה לצד מזרח ומתקרב לצד ארץ כנען".

מבלי להיכנס לפירוש המדויק של דבריו שם, ברור שאין כוונתו לומר במלה 'אלכסון' שהירדן היה מתוח בקו ישר. להיפך, כוונתו לומר שלמרות שהכיוון הכללי של הירדן הוא מדרום לצפון, עם זאת, היה נוטה לצד מזרח ואחר כך פונה לכיוון ארץ כנען, ובוודאי שהדבר נעשה בקו מעוגל כטבעם של כל הנהרות בעולם. אפשר להמשיך ולהביא ראיות שזו דרכו של

זוה מעשה המערה

רש"י בפירושו,²⁹ ושכך פירוש המושג 'אלכסון' בדברי חז"ל, אך דומה שדי בשתי ראיות אלה. מתברר, על כל פנים, שהמלה 'אלכסון' ברש"י באה לציין נטייה, עיקום, וסיבוב לכוון מסוים, ואינה מורה בהכרח על קו ישר. לפיכך, הרוצה להוכיח מדברי רש"י על צורת קני המנורה, דומה, שלא מכאן תבוא ההוכחה.

יש להעיר בעניין זה, שבכתבי היד הקדומים של המעתיקים הראשונים של פירוש רש"י לתורה, מופיע ציור של מנורה הנלווה לפירושו. יש בציור המעתיקים כמה פרטים מזהים, המוכיחים, שמקור הציורים היה ציור ראשוני אחד, שהוא, ככל הנראה 'אב' ציורי המנורה ברש"י והוא שיצא מתחת ידו. אחד הציורים המפורסמים הוא ציור המנורה הנלווה לכתב יד של פירוש רש"י לתורה הנמצא בספריה בלנינגרד משנת 1299 למנין האומות. יש ציורים מוקדמים יותר, הקרובים לזמן חיבור הפירוש על ידי רש"י, התואמים את עקרונות הציור הנ"ל, וניתן לראותם בבית הספרים הלאומי בירושלים. הדבר המזהה את כל הציורים הוא צורת הגביעים במנורה המתוארים תמיד לא בצורת כוס, אלא בצורת גביע שיש לו רגל, כמקובל ברבים מגביעי הכסף בימינו.

ציור מנורה זה עבר והתגלגל בכתבי מעתיקים שונים במשך מאות שנים אחדות עד שהושמט מן הפירוש. עם זאת, הדבר הבולט בכל הציורים הנלווים לפירוש רש"י הוא, שבכולם הקנים מעוגלים, ובאף אחד מהם לא מופיעים הקנים בקו ישר, ללמדך ש'אלכסון' הנזכר בלשון רש"י עניינו – קו עקום.

29. ראה גם רש"י ביחזקאל מז, א; בבלי, ערובין ק ע"א ד"ה דדמו כי משוניתא; קידושין עב ע"א ד"ה אמר אביי.

שיטת הרמב"ם ורש"י לאור הממצאים הידועים כיום

כאמור לעיל, ככל הנראה, מעולם לא התכוון הרמב"ם לומר שקני המנורה הם קנים ישרים, וכך גם רש"י מעולם לא התכוון לומר שהקנים היו 'אלכסון' ישר. אך גם לו התכוון הרמב"ם לציור המנורה כפי שיצאה מתחת ידיו, וסבר שמנורת המקדש נעשתה בקנים ישרים, דומה, שאין מי שיאמר שלדעת הרמב"ם זו צורת הקנים היחידה הכשרה ואין בלתה. לפיכך, הבא לקבוע על פי הציור, שדווקא קנים ישרים כשרים להלכה, ואם עשה האומן מנורת מקדש עם קנים מעוגלים – המנורה פסולה, אין לאמירה זו כל בסיס, על כל פנים, לא ברמב"ם, שכן, לא כתב על כך דבר או חצי דבר, לא בפירוש המשנה לרמב"ם ולא בהלכותיו.

מסתבר, שלו היו לנגד עיני הרמב"ם הממצאים שבידינו כיום, המוכיחים כי הקנים היו מעוגלים, לא היה 'בורח' מן ה'סדר הטבעי' ומן העדויות המדברות בעד עצמן, אלא מבקש 'לקבץ' ולתאם 'בין התורה והמושכל', כלשונו. בוודאי היה הרמב"ם מבקש, שיתאימו את דבריו עם הממצאים והעדויות שקדמוהו, וכפי שבקש הרמב"ם מן הלומד בספרו 'מורה נבוכים', שיתאים את דבריו לחכמי ישראל המפורסמים שלפניו.

לעומת זאת, לו היה שומע דעה בשמו, שיש לדחות בשתי ידיים שבע עדויות מזמן הבית אודות הקנים המעוגלים, וזאת, לא מפני שנמצא לכך מקור בפסוק ובגמרא, ולא מפני שיש ממצא כל שהוא המעיד על כך, אלא מפני 'ציור הרמב"ם!' יתירה מזו! שכל מנורה שאינה בקווים ישרים – פסולה! – לא היתה דעתו נוחה מכך.

מסתבר, שכשאר חכמי ישראל בכל הדורות, אשר כבוד האמת יקר להם מכבודם – כך אף הרמב"ם ורש"י, היו מקבלים בשמחה עדויות אלה בשתי ידיים, ושמחים על בירור האמת לאמיתה.

דעת האחרונים: אין הבדל בעשיית מנורה לצורך פרטי בין קנים עגולים לישרים

מעיון בדברי האחרונים, העוסקים בשאלת איסור עשיית מנורה לצורך אדם פרטי, מתברר, שאכן, להלכה אין כל הבדל בין קנים עגולים לקנים ישרים, וכל שעשה מנורה בת שבעה קנים, בין ישרים בין עגולים – הכול כשר למנורת המקדש, לפיכך, הכל אסור לעשיית מנורת שבעה קנים לצורך פרטי.

ראה 'פתחי תשובה' לשולחן ערוך יורה דעה (סוף סימן קמא, סעיף קטן יד) הכותב וזו לשונו: "בספר 'בכור שור' בחידושי למסכת ראש השנה (דף כ"ד) כתב בעניין המנורה: אשר 'חדשים מקרוב באו' עושים כוונים למלאכת מנורת המקדש,³⁰ זאת, בשינוי עמידת הקנים. דהיינו, שעושים שבעה קנים, וששה מהם מעמידים בדמות עיגול, או משולש, או מרובע, אלו נגד אלו ואחד באמצע. דיש למחות בידם! דכל דבר שאינו מעכב במנורה אינו מעכב באיסור עשיית תבניתה, ולא מצינו שיעכב במנורה סדר עמידת הקנים".

30. מליצה על פי ירמיהו ז, יח: "עושים כַּנָּנים למלכת השמים".

כוונתו לומר, שצורת העמידה של הקנים אינה מעכבת בקיום מצוות המנורה, ובין אם נעשו הקנים בצורה מעוגלת ובין אם נעשו בצורה זוויתית, 'משולש' כלשונו, או מרובעת, כולם כשרים מבחינת ההלכה למנורת המקדש. ממילא ברור, שקיים איסור לעשות שבעה קנים בכל צורה שהיא לצרכים פרטיים.

בהמשך שם, הביא בשם ספר 'משנת חכמים', המתיר לעשות מנורה פרטית שקניה בעיגול, אולם בעל 'פתחי תשובה' יצא לסתור את דבריו, וכתב שהדבר אסור.

מדברי בעל 'משנת חכמים', האומר שמותר לעשות מנורה פרטית בעלת קנים עגולים, נראה לכאורה, שמנורה מעוגלת פסולה במקדש.

אך המדייק בדבריו יווכח, שמה שהתיר בעל 'משנת חכמים' לעשות מנורה בת שבעה קנים, אין כוונתו למנורה שהקנים עשויים בצורה מעוגלת כ'פלנטים' כנאמר למעלה, אלא למנורה שקניה מסתעפים במעגל וסובבים כמין גורן עגולה סביב הקנה המרכזי. צורה זו לדעתו פסולה במקדש, שהרי אמרה תורה: "שלשה קני מנורה מצדה האחד ושלשה קני מנורה מצדה השני" (שמות כה, לב).³¹ לפיכך, עשיית מנורה לצורך פרטי, דהיינו, שבעה קנים המסתעפים כעץ לכל הכיוונים, מותרת. בהסבר זה מיושבת דעת בעל 'משנת חכמים' והדבר פשוט.

מתברר, על כל פנים, שלדעת הפוסקים האחרונים, בין אם עשו למנורת המקדש קנים ישרים, ובין אם עשו לה קנים עגולים – הכול כשר למנורת הזהב שבהיכל.

כללו של דבר

הרמב"ם בפירושו למשנה וכן במשנה תורה, צייר מנורה בעלת קנים אלכסוניים, זאת, שלא כמקובל בציורים במהלך הדורות לצייר מנורה בקוים עגולים.

לדעת ר' אברהם בן הרמב"ם, וכך הרב יוסף קאפח, וכמו כן הרבי מלובביץ', ציורו של הרמב"ם נעשה באופן מכוון ומדויק ולדעתם כך יש לנהוג להלכה.

לעומת זאת, בממצאים קדומים מתקופת הבית השני, קיימים חמישה ציורים של המנורה שנתגלו במקומות שונים ורחוקים זה מזה, ובהם תיאורים של מנורה בעלת קנים מעוגלים:
 1. מטבע ועליה צורת מנורה מעוגלת מימי מתתיהו אנטיגונוס. 2. ציור המנורה שנמצא על טיט בחפירות הרובע היהודי. 3. ציור המנורה על שעון שמש מתקופת הורדוס. 4. ציור מנורות בקבר יאסון מזמן החשמונאים. 5. גילוף המנורה בשער טיטוס ברומא.

31. אך מצאנו מקור גם לצורה זו בספרי זוטא (בהעלותך פיסקא ח, ב): "ומנין שיהו חוזרין חלילה כמי עטרה? תלמוד לומר "יאירו שבעת הנרות". וראה פרו' שפרבר, 'מנהגי ישראל' חלק ה' עמ' קסב-קסג, ואכמ"ל.

לא נמצא ולו ממצא אחד מזמן הבית ובו ציור של מנורה זוויתית כבציורו של הרמב"ם. קיימות שתי עדויות של יוסף בן מתתיהו בשני מקומות בספרו, ובכל מקום הביא משל אחר להסברת הקנים המעוגלים.

עיון מחודש בדברי הרמב"ם מצביע על אי התאמה בין ההסבר המילולי המפורט שכתב כהסבר נלווה לציור, לבין הציור המשורטט בעצם ידו. בדיקה של כתב יד הרמב"ם וציורו מביאה לכלל מסקנה, כי מפני אילוצים שונים צייר הרמב"ם את המנורה בקווים כלליים בלבד, וכפי שעולה בבירור מתוכן דבריו. לפיכך, אין לראות בציור המנורה של הרמב"ם צורה מחייבת בבחינת: 'כזה ראה וקדש', להוציא אותם פרטים אשר פירש ופירט אותם בכתב.

יש שדייקו מלשון רש"י, שכתב, שהקנים עולים 'באלכסון', שלדעתו, עלו הקנים בקו ישר כלפי מעלה כבציורו של הרמב"ם. אך מסגנון לשון רש"י בפירושו במקומות אחרים עולה, כי המלה 'אלכסון' עניינה: קו משופע, קו עקום וסיבובי – מושג התואם קנים מעוגלים. כמו כן, לכתבי היד העתיקים של פירושי רש"י לתורה, נלווה ציור מנורה בת קנים מעוגלים.

דומה, שהממצאים מימי בית שני דלעיל יש בהם כדי להביא לכלל מסקנה ברורה, שמנורת המקדש הייתה בעלת קנים מעוגלים. למרות האמור, אין מניעה מבחינת ההלכה לעשות קנים מעוגלים או קנים ישרים, וכל צורת קנה כשרה, שכן, לא מצאנו מי שפוסל את אחת הצורות.

מדברי הפוסקים האחרונים נראה, שצורת הקנים אינה מעכבת, והמנורה כשרה בכל צורת קנים, בין בצורה מרובעת ובין אם היא אלכסונית או מעוגלת.

בחנוכה עיקר הגזירה הייתה על שהתירשלו בעבודה [במקדש],
ועל כן הייתה הגזירה לבטל מהם העבודה, כדתניא בברייתא
שגזר עליהן אותו הרשע לבטל התמיד, ועוד אמר להם: מצווה
אחת יש בידם, אם אתם מבטלין אותה מידם כבר הם אבודין,
ואיזה? זה הדלקת מנורה, שכתוב בה 'להעלות נר תמיד', כל זמן
שמדליקין אותן תמיד הם עומדין. עמדו וטימאו כל השמנים.
וכשחזרו בתשובה למסור נפשם על העבודה, הושיעם ה' על ידי
הכוהנים עובדי העבודה בבית ה'. על כן נעשה להם הנס גם כן
בנרות, תחת אשר הערו נפשם למות על קיום העבודה.

«ר' יואל סירקיס, 'בית חדש', אורה חיים סימן תרע)